

Exegeze Starého zákona: sedm perspektiv

sylabus (v. 0.2)

© Viktor Ber
`vber@tf.jcu.cz`

5. října 2019

Úvod do biblické hermeneutiky a exegeze

Definice (biblické) exegeze

Ve své učebnici exegeze Starého zákona ji Douglas Stuart definoval takto:

„Exegeze je důkladný rozbor biblického oddílu, jehož cílem je dospět k jeho správnému a užitečnému výkladu. Exegeze je záležitost teologická, nikoliv však mystická. Existují základní pravidla a standardní postupy k provádění exegeze. Přesto někdy výsledky mohou být různé, neboť samotné biblické texty jsou různorodé.“¹

Rozebereme si podrobněji jednotlivé body výše uvedeného tvrzení:

Exegeze: Z řečtiny: *výklad*.

Důkladný rozbor: Biblická exegeze využívá mnoho vědních oborů, resp. je určitým druhem jejich syntézy. Konkrétně v rámci SZ exegeze budeme využívat poznatků hebraistiky, obecné lingvistiky, literární vědy, dějin, archeologie, textové kritiky, sociologie atd. Jedná se tedy o velice komplexní úkol. Není nutné se nechat frustrovat nepopiratelnou skutečností, že po vypracování exegeze si uvědomíme její *nedůkladnost*: pracujeme vždy v konkrétních časových a jiných podmínkách, se znalostmi, které máme a s literaturou, kterou máme k dispozici. Tím spíše, že naše zdroje jsou omezené, musím naplno využít to, co máme.

Biblického oddílu: Anglikánský starozákonník John Goldingay k tomuto uvádí:

„Tedy ‚interpretace textu je a musí být základní křesťanskou činností‘; i když ‚věříme v Boha Ježíše Krista, nikoli v Bibli‘, někdy může vznikat dojem potvrzující spíše později řečené. Tento dojem souvisí s faktem, že textové svědectví je zcela nepostradatelné, máme-li mít přístup k události a osobě Ježíše Krista.“²

Naším předporozuměním je chápání Bible jako *Písma*: uznáváme tedy v zásadě jeho autoritu, je zde ovšem v mnoha případech oprávněná otázka, čeho se tato autorita týká a v jaké oblasti má být uplatňována.

Správný výklad: (Tento aspekt Stuart neuvádí výslovně.) Nemusí nutně znamenat *jediny*, nebo *naprosto vyčerpávající* výklad. Správný výklad znamená výklad *rozumný*, který je možné zdůvodnit. Dotýkáme se zde vlastně svébytného vědního oboru, kterým je hermeneutika, tj. teorie porozumění.

Užitečný výklad: Možná bychom mohli říci „přínosný“ výklad (Stuart: „useful“). Otázka užitečnosti *poznání o sobě*, otázka poznání, které se zužitkuje velmi dlouhodobě (počítáno na generace), otázka momentální užitečnosti.

Tento cíl je zřejmě dán v souvislosti s určením otázek, které má smysl textu klást. Některé otázky můžeme textu (nejen bibli) klást, ale nedozvíme se na ně odpověď, případně jen velmi zmatenou. „Míjení se v komunikaci:“ neposlouchám druhého, stále mu kladu tytéž otázky.

¹Stuart (1980), str. 15.

²Goldingay (1995), str. 3, s odkazem na Jeanrond (1988), str. 122, 150.

Můžeme hovořit též o „smysluplnosti“ výkladu: Nemá se jednat o triviální výklad, povrchní výklad, který neobsahuje přidanou hodnotu.

[Toto je výrazné upozornění pro závěrečné exegetické práce :-)]

Speciální otázka po „aplikaci“ textu. Např. uplatnění exegetického „výtěžku“ pro kázání, vyučování, pastorační, publicistiku apod.

... teologická, nikoliv mystická. Existují pravidla... Exegeze jako řemeslo. Dostaneme do ruky text „Deset kroků“, existuje mnoho dalších podobných textů. Každá učebnice tohoto typu uvádí postupy, pravidla. Exegeze je do určité míry řemeslo v tom nejlepší slova smyslu... Co však s oním „teologická“? Vyjadřuje předporozumění, se kterým k biblickému textu přistupuje teolog — totiž, že se zde dozví něco, co bude mít vliv na naše teologické myšlení v tom nejširším významu. Neznamena to, že máme předem daný (teologický) názor, který si nechávám v textu potvrdit — spíše jde o druh tázání se, o zaměření našich dotazů. Pro teologa je bible zásadním pramenem poznávání Boha a řeči o Bohu. Můžeme samozřejmě bibli exegetovat se zájmem např. o historii SPV, o geografii, botaniku apod. Tyto druhy výkladu jsou legitimní, byť neteologické — jako takové samozřejmě nejsou na teologii závislé. Ale nejsou typické pro teologickou exegezi, v jejím kontextu jde spíše o sekundární otázky — můžeme předpokládat, že tyto otázky byly sekundární i pro autory a tradenty biblických textů.

Přesto někdy výsledky mohou být různé... ... a dobré řemeslo je také často na přechodu k tomu stát se uměním. Citát vidí důvod v této rozmanitosti v povaze textů („jsou různorodé“). Musíme si však uvědomit rovněž povahu samotného „objektu“ — často texty mluví o tak komplikovaných a složitých „objektech“, jako jsou muž, žena, lidstvo, Bůh... Také si musíme uvědomit vlastní komplikovanost a složitost — jako ona ovlivňuje způsob, jakým chápeme text?

Tímto se od našeho citátu dostáváme k otázkám hermeneutiky.

Hermeneutika

Hermeneutika je „vědní obor, který se zabývá zásadami interpretace.“³ Někdy se klade větší důraz na hermeneutiku jako *vědu*, někdy se hovoří o *umění* hermeneutiky. Hermeneutiku lze rovněž nazvat „teorií porozumění“.⁴ Hermeneutika jakožto věda má svou historii, podrobněji viz příslušné zdroje.⁵

Pojmem *hermeneutika* se často specificky míní *biblická hermeneutika*. Bible však není předmětem zájmu hermeneutiky vzhledem k tomu, že se jedná o Písmo (Duch Boží je dle 1 Ko 2,11 tím, kdo zprostředkuje porozumění Božím věcem, ne tedy věda, podobně podle 1 J 2,27 křesťané ani nepotřebují učitele). Důvodem potřeby hermeneutiky je tedy charakter Písma jako *lidské knihy*. Lidský jazyk je jako takový nejednoznačný, potenciální matoucí. Hermeneutika či schopnost rozumět textům a řeči je součástí naší jazykové kompetence (ať už získané dědičně, nevědomým nebo vědomým učením).⁶

³Kaiser a Silva (1994), str. 15–25.

⁴Pokorný (2005).

⁵Oeming (2001), str. 18–44.

⁶Kaiser a Silva (1994), str. 15–25.

Potřeba hermeneutiky je patrná při četbě textu ani ne tak starého jako původní hebrejské či řecké texty Písma. Pouze náhodou se v těchto příkladech jedná o texty Písma — což nám vlastně jejich výklad zde usnadňuje, mimo kontext či v jiném kontextu bychom měli (bez potřebných znalostí) situaci složitější.

Kteríž pijí z bání vinných, a drahými mastmi se maží, aniž jsou čitelní bolesti pro potření Josefovo. (Am 6,6)

Pijí víno z obětních misek, nejlepšími oleji se maží, ale nad Josefovou těžkou ranou se netrápí (ČEP).

Některé výrazy mají dnes jiný význam: bání, některé obraty stejné (drahými mastmi), poslední věta souvětí pak téměř nesrozumitelná.

V některých případech může nerespektování interpretačních pravidel nebo jazykově-historická nekompetence vést k tragickým důsledkům:

... aby nepřistupoval žádný jiný, kdož by nebyl z rodu Aronova, k kadění před Hospodinem (Nu 16,40, Kral. bible).

Výše uvedené příklady vycházejí z vědomí propasti mezi jazykem nynějším a jazykem někdejší. Tato propast však může být daleko hlubší, než naznačují výše uvedené příklady a navíc není jediným ohniskem zájmu hermeneutické teorie. K pochopení složitosti hermeneutického procesu a určité plurality (ne-li občas přímo roztříštěnosti) výkladů výborně poslouží následující diagram z učebnice M. Oeminga:

[Viz Oeming (2001), str. 17, a na str. 197 — výklad diagramu a diskuze. Nejprve str. 17: základní vrcholy čtyřúhelníku. Na str. 197: přiřazení jednotlivých metod aplikovaných při exegezi biblického textu.]

K další diskuzi následující citát:

„Hermeneutical reflection is conscious of the fact that every act of text understanding is characterized by a twofold ‚hermeneutical circle‘: the whole of the text can only be understood by understanding its parts, and vice versa, and every reader approaches a text with a certain preunderstanding which will be either confirmed or challenged in the act of reading.“⁷

Oeming skutečně vnímá představený diagram jako součást určitého spirálovitého procesu (str. 18).

Další pohled na hermeneutickou spirálu: Moment transformativnosti v procesu komunikace, metafora dvou horizontů (splývání či protínání?). Mám v procesu komunikace projít změnou (s odkazem na mezilidskou i vertikální komunikaci).

⁷Jeanrond (1992), str. 434.

Sedm perspektiv biblické interpretace: praktické kroky

1. Biblický oddíl jako „kus textu“

- Volba pasáže, vymezení perikopy, seznámení se s kontextem pasáže.
- Četba pasáže (hebrejsky, česky, v evropských jazycích, starověkých překladech).
- Textová kritika a případná rekonstrukce textu.
- Velmi pracovní předběžný překlad.

Cíl: formulovat témata nastolená textem, zjistit obtížná místa (která bude nutno prostudovat zvlášť důkladně), otázky plynoucí z perikopy. . .

2. Biblický oddíl jako psaná řeč:

- Lexikální analýza: Vysvětlení nejasných slov, idiomů, vlastních jmen, lexikální studie klíčových slov.

Cíl: objasnit případné neznámé, hůře srozumitelné výrazy, identifikovat klíčová slova a jejich funkci.

- Syntaktická analýza: Větný rozbor, diskuse případných problémů či víceznačností, členění textu do vět.

Cíl: Pochopit vztahy mezi větnými členy, mezi větami v souvětí.

- Makrosyntax, struktura: Charakteristika textu z hlediska převládajícího větného typu. Pokus o hierarchický diagram mezivětných vztahů. Členění textů do nadvětných celků: odstavců.

Cíl: Pohlédnout na větnou skladbu pasáže v širším jazykovém kontextu. Znovu vyhodnotit místo pasáže v okolním textu, zejm. z hlediska jazykového.

3. Biblický oddíl jako literatura:

- Určení literárního žánru: vyprávění, poezie, právo, mudrosloví. . .
- Estetika, poetika, u vyprávění narativní analýza, poetika: Ještě jednou k literárnímu kontextu. Postavy, perspektiva, liter. žánr, konkrétní liter. forma atd.

Cíl: Poznat text jako literární dílo, estetická rovina textu.

4. Biblický oddíl jako produkt dějin:

- Historický kontext (doba událostí, doba sepsání), určení autora, sociální kontext (*Sitz im Leben*).
- Pramenná analýza, analýza z pohledu dějin forem, pokus o zachycení dějin redakce či tradičně-dějinného procesu.
- Dějin náboženství a religionistika: souvislost se soudobým náboženským kontextem.

Cíl: Pokusit se nahlédnout do historie vzniku textu a zvážit možný přínos pro pochopení jeho dnešní podoby.

5. Biblický oddíl jako impuls v dějinách — dějiny výkladu a dějiny působení:

- intertextualita v rámci Starého zákona
- recepce a ozvuky v Novém zákoně
- výklad a působení textu v křesťanské tradici, případně v judaismu, sekulární společnosti, islámu. . .
- pohled moderního bádání

Cíl: Rozšířit obzor vlastního poznávání textu o jeho výklady v minulosti, reflektovat vlastní předporozumění.

6. Biblický oddíl jako mluvení o Bohu:

- artikulace náboženských a teologických výpovědí textu
- teologie perikopy ve vztahu k jiným relevantním teologickým myšlenkám Starého zákona a celé křesťanské Bible
- teologie perikopy ve vztahu ke konkrétní systematické teologii: souvislost, napětí, otázky, problémy...

Cíl: Formulovat případnou teologickou tezi oddílu.

7. Biblický oddíl jako slovo vedoucí k činu:

- rétorika textu, ideologická kritika
- teologický, etický či jiný nárok textu v našem aktuálním kontextu
- didaktický potenciál textu
- vlastní překlad zaměřený na čtenáře či posluchače
- kontextualizace, způsob další práce s textem

Cíl: Hledat konkrétní oslovení pro dnešního čtenáře, exegetu nevyjímaje. Hledat možnosti práce se zvěstí oddílu.

1 Biblický oddíl jako „kus textu“

1. Volba pasáže, vymezení perikopy, seznámení se s kontextem pasáže.
2. Četba pasáže (hebrejsky, česky, v evropských jazycích, starověkých překladech).
3. Textová kritika a případná rekonstrukce textu.
4. VPP (velmi pracovní překlad).
5. *Cíl: formulovat témata nastolená textem, zjistit obtížná místa (která bude nutno prostudovat zvlášť důkladně), otázky plynoucí z perikopy. . .*

[Úvodní otázka: Do jakých oblastí hermeneutického čtyřúhelníku zde typicky budeme vstupovat?]

1.1 Příprava

Volba pasáže a vymezení perikopy

Již samotný výběr pasáže nás staví před zajímavé hermeneutické otázky:

- Do jaké míry je výběr podmíněn osobou čtenáře?
- Jak výběr a vymezení oddílu ovlivňuje tradice, předchozí porozumění textu?
- Vnímáme jako čtenáři některé textové danosti, které výběr stanovují? Jedná se o objektivní danosti, nebo jsou vnímané subjektivně?
- Vliv paratextových prvků (kapitoly, verše, stránky v knize, případné obrázky apod.).

Možnost vybrat text dle obliby, dle soukromého čtení, překvapivě dobré výsledky: zpracovat zadaný text (učitelem, kazatelem, pomůckou k četbě Bible). Někdy problematické: vybrat si text jako argument v diskusi a pak dělat jeho exegezi, neboť zde se méně otevírá sám textu, spíše jej používám s jasným předsudkem ohledně jeho významu (rozlišovat předsudek a předporozumění).

Pasáž by měla být souvislá, její vymezení má vycházet z textu. Tj. nepřipravit příběh o pointu nevhodným vymezením, nevybrat pouze polovinu písně. Má pasáž počátek a konec? Vykazuje soudržnost (tj. nespojili jsme dva vzájemně nesouvisející celky)?

Nedůvěřujte zcela dělení Bible na verše a kapitoly — zejm. rozdělení do kapitol odráží mnohem pozdější výklad vzhledem k vzniku starozákonních spisů.⁸ Příklady:

1. Gn 2,1–3 patří ke Gn 1.
2. Ž 43 zřejmě úzce souvisí s Ž 42 (zde souvislost k diskusi).
3. Gn 11,1–9 poměrně dobře vymezeno
4. Gn 12,1 — kde vlastně začíná Abr(ha)mův příběh? (To souvisí i s níže nastíněnou otázkou kontextu.)
5. Dt 4,44nn snad lépe patří k Dt 5.
6. E. Tov uvádí jako příklad i Iz 10,1–4, který by měl patřit k Iz 9. Je patrné, že toto členění je opět diskutabilní, stávající dělení do kapitol na druhou stranu spojuje motivy „běda“ v Iz 10,1 a 10,5.

Vymezená a jako uzavřená jednotka chápaná pasáž je tzv. perikopa. Někdy „seznamy perikop“ (připadající na konkrétní den, neděli, římsko-katolická praxe, Jednota bratrská

⁸Viz Tov (1992), str. 52. Odtud též příklady Dt 44 a Iz 9 níže.

apod.). Tyto tradičně chápané perikopy často „vytržené“ z kontextu. Např. Dt 18,15–20 (či Dt 18,15–22) je v křesťanských čteních uváděno bez souvislosti s Dt 18,9–14.⁹

Kontext

Souvisí s předcházejícím a následujícím krokem (tj. s vymezením pasáže a její četbou). Máme zde na mysli nyní především *literární kontext*, prozatím nikoli historický kontext.

I když je perikopa dobře vymezena, může zanedbání kontextu zdeformovat nebo ochudit její výklad. Příklady:

1. Kniha Jób, promluvy Bildada a spol. Nutno hodnotit v kontextu celé knihy. Jednak gradace naléhavosti v třetím kole rozhovorů (přátelé Jóba naléhavěji přesvědčují, on se vášnivěji obhajuje. Také jednotlivé výroky nutno hodnotit s vědomím narativního rámce (zkoušení Jóba).
2. Dobře vymezeným úsekem k textu může být např. J 2,3–10 (Jonášův žalm), avšak jak nesmírný vliv má zasazení do narativního rámce a otázka pochopení postavy Jonáše v rámci vyprávění.
3. Poněkud podezřívavou hermeneutiku můžeme uplatnit při četbě jiného poetického textu začleněného do vyprávění — Davidova pláče nad Saulem a Jónatanem, zejména jde-li o Saule (2 S 1,19–27). Zde půjde rovněž o pochopení postavy Davida v její nesmírné komplikovanosti a víceznačnosti.
4. Kontext hraje důležitou roli při porovnávání paralelních perikop z různých částí Písma, srov. např. paralelní či podobné texty v Ex 15,22–18,27 a Nu 11–20.

Trendy nové literární kritiky: práce s velkými celky, hodnocení perikopy v rámci celku. Např. klíčová slova naší pasáže mohou mít důležitý význam v rámci většího celku.

K otázce kontextu se tedy vracíme téměř při každém následujícím kroku, znovu přehodnocujeme. Cílem je „širokoúhlý záběr“, neustále kontrolujeme, zda pro stromy nepřestáváme vidět les.

1.2 Četba pasáže

Zúžení záběru, soustředění se na zvolenou pasáž (pokud se potvrdilo její správné vymezení). Toto je velice důležitý krok. Četba pasáže v původním jazyku (hebrejščina), ve starověkých verzích (nejspíše LXX, Vulgata) a v moderních překladech (ČEP, KP, RSV, NIV, REB, Jeruzalémská bible, Lutherův překlad, Elberfeldský překlad aj.), tedy tato četba většinou pomůže „diagnostikovat“ exegetické oříšky, nejasnosti, sporná místa (často již srovnání více moderních překladů mnoho naznačí). Zároveň sledujeme různá členění do odstavců, způsob překlad sloves. forem atd.

Příklady:

Est 2,5–6 ČEP, KB, KJV, NIV, Living Bible, RSV, problém: byl do exilu odveden Mordekaj (viz pozn. v ČEP, nebo jeho předek, zřejmě otec Jaír).

1 S 1,1 ČEP „Efratejec“ // KJV „an Ephrathite“ vs. RSV „an E'phraimite“

⁹Perikopy dle různých křesťanských tradic je možno porovnávat na webu za tímto účelem zřízeným: <http://www.etf.cuni.cz/peri> (odkaz ze dne 5. října 2010, poslední aktualizace uveden s datem 27.06.2002–23:04).

1 S 1,5 ČEP vs. RSV — kolik jídla dostala Chana?

„Chaně pak dával dvojnásobný díl, protože Chanu miloval; Hospodin však uzavřel její lůno“ (ČEP).

„... and, although he loved Hannah, he would give Hannah only one portion, because the LORD had closed her womb“ (RSV).

Gn 20,13 ČEP „bohové“ vs. NIV aj. „Bůh“ — kdo nechal Abrahama bloudit?

1.3 Starověké překlady a textová kritika

Povinnost¹⁰ v maximální možné míře sledovat kritický aparát v hebrejské bibli (BHS). To je základní požadavek, minimum toho, co je nutno udělat. Každý jej má k dispozici. Tento aparát odkazuje na další textové svědky (např. Septuaginta (LXX), Vulgáta, Samařský pentateuch (SP) apod.). Je výběrový, tj. jeho autor nemusel nutně zahrnout všechny zjištěné odchylky. Ideální postupem by bylo přechíst celou vybranou perikopu samostatně v dostupných starých verzích. Protože toto není vždy splnitelné, nutno vyjít z kritického aparátu.

Dále je možné využít textově-kritické poznámky či textově-kritická pozorování obsažená ve standardních komentářích.¹¹

Základní hypotézou textové kritiky SZ je předpokládaný hebrejský *Urtext*. Tento se nedochoval, existují však jednotliví textoví svědci, kterými jsou konkrétní dochované rukopisy (tj. např. hebrejský *Leningradensis*, řecký *Vaticanus* apod.). Kodex Leningradensis — jeden z nejvýznamnějších zástupců masoretského (tj. tradičního židovského) textu (MT), z něhož vychází BHS, tak není jediným možným svědkem o hypotetickém *Urtextu*.

Postupuje se tedy tak, že např. u řecké verze (např. LXX v konkrétním vydání) rekonstruujeme tzv. *Vorlage*, tedy hebrejskou předlohu nynějšího řeckého textu a pak tuto rekonstruovanou *Vorlage* porovnáváme s dalšími svědky, např. s Leningradským kodexem, např. ve znění BHS.

Podobně postupujeme také u Vulgaty apod. Každá verze má svá vlastní specifika (např. vliv LXX při vzniku Vulgaty apod.). Dále můžeme samozřejmě porovnávat mezi sebou hebrejské varianty (tj. BHS, Samaritanus, rukopis z Qumránu atd.).

V případě malé znalosti řečtiny či latiny je možno využít překlady těchto starých verzí do moderních jazyků, např. angličtiny — k dispozici např. v rámci BibleWorks.¹²

Příklady:

Gn 22,13¹³

MT וירא והנה איל אֶחָד נֹאֲחַז בִּסְבָּךְ בְּקֶרְנָיו	Vzhlédl a hle, <i>za</i> <ním> byl beran, chycený svými rohy v křoví.
--	--

¹⁰Schopnost práce s textově-kritickým aparátem se samozřejmě odvíjí od schopnosti práce v hebrejštině a řečtině. Je třeba také porozumět základním výrazům a zkratkám, které jsou v BHS použity. Zde pomůže překlad zkratk do angličtiny v publikaci Brotzman (1994).

¹¹Např. v řadě *Word Biblical Commentary*.

¹²Např. BibleWorks (2007).

¹³Podle Tov (1992), str. 246.

SP וִירָא וְהָנָה אֵיל אֶחָד נָאֲחֹזִי Vzhlédl a hle, byl <там> je-
בִּסְבֵּךְ בְּקֶרְנָיו den beran, chycený svými rohy
v křoví. (= LXX aj.)

Sd 1,15 MT וִיתֵן לָהּ כֶּלֶב אֶת־גִּלְתָּ עֲלֶיהָ A dal jí Káleb zřídla horní.

LXX přidává: „A dal jí Káleb κατα την καρδιαν αυτης (dle jejího srdce). . .“.

K tomuto viz textovou poznámku b k Sd 1,15 v BHS: „dle jejího srdce“ odpovídá heb. כֶּלֶבָה — zřejmá záměna za jméno Káleb.

Gn 4,8 Viz poznámku o v ČEP (LXX obsahuje oproti MT „Pojďme na pole“).

1 S 1,24.25 Kolik a jak starých býčků, viz pozn. e v ČEP.

Výsledkem by měl být rekonstruovaný text dané pasáže. Tento si můžete zvlášť vypsát a použít jej za základ další práce.

Hlavní textově-kritické jevy¹⁴

- Nezamýšlené změny

Záměna souhlásek כ/ב; מ/ב; נ/ב; ר/ד; ח/ה; ו/ז; י/י aj.

Příklad: MT Gn 10,4 vs SP; LXX, MT 1 Pa 1,7.

Haplografie tj. *napsání [omylem pouze] jednou*, tj. vynechání. Souvisí s jevem homoioteuton (stejný/podobný konec slov) či homoiarcton (stejný/podobný začátek slov).

Příklad: snad vynechání לַחֵם v MT Gn 47,16 vzhledem k podobnému לֶחֶם (srov. LXX, viz též NIV, RSV, ČEP).

Metathesis *prohození, výměna*, tj. nechtěné prohození sousedních hlásek.

Příklad: MT Dt 31,1 מֹשֶׁה וַיֵּלֶךְ „a Mojžíš šel“, srov 4QDeutⁿ a LXX וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה „a Mojžíš skončil“.

Jiné pochopení slov, jiné dělení věty Např. složitý text Rt 2,7.

Dittografie *napsání [omylem místo jednou] dvakrát*.

Příklad: כָּל v MT Rt 3,6 mohlo vzniknout dittografií (omylem napsáno navíc jedno כ, oproti Syriace, Vulgátě a několika dalším středověkým hebrejským rukopisům). Stejně tak ale mohly odchylky ve Vulgátě a spol. vzniknout haplografií (vynecháním כ).

Dále též v Iz 30,30 1QIs^a čteme zdvojené הַשְׁמִיעַ, oproti MT, LXX, Tg, Syr. aj.

Zkombinování dvou různých čtení Příklad:

MT 2 Kr 19,9

וַיִּשְׁלַח מְלָאכִים וַיֵּשֶׁב „Poslal znovu posly.“

MT Iz 37,9 (synoptická pasáž)

וַיִּשְׁמַע וַיִּשְׁלַח מְלָאכִים „(Když) uslyšel (o tom), poslal posly.“

LXX a 1QIs^a Iz 37,9: spojuje výše uvedená čtení.

וַיִּשְׁמַע וַיִּשְׁלַח מְלָאכִים „když o tom uslyšel, znovu poslal posly.“

¹⁴Částečně dle Waltke (1997).

- Redakční rozdíly: např. rozdílná délka Jeremjáše v MT a LXX, již přesahuje striktně řečeno textovou kritiku a propojuje se s literární kritikou („vyšší kritika“).

- Záměrné změny:

Jazykové Cílem je opravit jazyk, stylistiku, modernizace jazyka: Např. מְלֹכָה (K) vs. מְלֹכָה (Q) v Sd 9,8 (obojí: „kraluj!“), nebo יְדִינוּ לֹא שָׁפְכוּ (K) vs. שָׁפְכוּ (Q a SP).¹⁵

Kontextuální Podobné teologickým změnám — cílem je přizpůsobit exegetickému kontextu opisovače nebo jeho vlastnímu pochopení textu. Např. Gn 2,2 dle MT, Tg, Vg. Bůh ukončil práci sedmého dne, dle SP, LXX a Syr již šestého dne (aby nepracoval sedmý den) — viz BHS, pozn. 2,2 ^a.

Eufemismy Také často teologicky motivované. V 2 S 12,9 מְדוּעַ בִּזְיַת דָּבָר יְהוָה „Proč jsi pohrdl *slovem* Hospodinovým“? (MT, LXX a jiné starověké verze) vs. „Proč jsi pohrdl Hospodinem?“ (LXX^{Luc}, Theodotion). Tov (str. 271) považuje lukiánovskou recenzi za lépe odrážející původní („urážlivější“) text, poukazuje též na v. 10 („pohrdl jsi mnou“).

Teologické změny Např. obměny SP v Dekalogu („přidání“ přikázání ohledně vztyčení pamětních kamenů, neboť první slovo (prolog) není vnímáno jako „slovo“ Dekalogu), zavedení záměny בֹּשֶׁת za בָּעַל v teoforní části jména (srov. dtr. spisy se záměnou s Paralipomenon se snad (znovu zavedeným či původním) בָּעַל, např. 1 Pa 8,33 a 2 S 2,8).

1.4 Velmi pracovní překlad

1. slouží spíše pro orientaci v hebrejském textu, tj. ujasnit si jednotlivé formy
2. vyjasnit si základní význam slov
3. napsat si překlad, ve kterém upozorníte na problémy (dle existujících překladů a dle vlastního studia), tyto problémy zatím nemusíte řešit

1.5 K literatuře

Dnes základní příručkou textové kritiky je Tov (1992). Lze použít rovněž základní učebnici Würthwein (1979) (původně v němčině, ale nyní již také v angličtině). Z posledně jmenované vychází skriptá HTF UK Kubáč (1991). Pedagogicky zdařilý úvod podává Brotzman (1994).

Shrnutí praktických kroků

- volba pasáže, její vymezení s ohledem na kontext
- četba pasáže v literárním kontextu — orientace v dané knize, kanonickém oddílu apod.; orientace v okolních kapitolách
- četba pasáže v dostupných českých (slovenských, polských. . .) překladech, též v moderních překladech do světových jazyků (AJ, NJ, FJ); četba v hebrejštině (se všemi

¹⁵Příklady z Tov (1992), str. 260.

dostupnými pomůckami), četba ve starověkých verzích (možno v této fázi využít překlady např. do AJ)

- textová kritika: srovnání odlišností, snaha zachytit odlišnosti na rovině vlastního textu: využít hebrejský text, starověké verze, kritický aparát BHS, případně textově kritický oddíl v moderním komentáři
- vlastní pracovní překlad: obsahuje poznámky pod čarou k textově kritickým jevům, k složitým výrazům či vazbám, předběžně upozorňuje na zajímavosti, problémy, inspirující momenty apod.

2 Biblický oddíl jako psaná řeč

2.1 Lexikální sémantika

Jestliže *sémantika* označuje obecně zkoumání *významu*, pak lexikální sémantika se zabývá významem na úrovni jednotlivých slov (lexémů). Slova¹⁶ jsou symboly (značky). Sama o sobě nemají žádný význam. Ferdinand de Saussure: řečové jednotky (hlásky, slova, delší sekvence) získávají svůj význam skrze vztahy (kontrastu, podobnosti apod.) s dalšími jednotkami téhož systému. Slovo: *signe*, „označující“ jeho referent: *signifié*, „označované“.

Slovo se k referentu nevztahuje většinou na základě ikoncity, fyziologického nebo psychologického vztahu, jedná se o *konvenci*.

Slova dále získávají význam svou *kolokací*: např. גן (*gan*) „zahrada“, kolokace „zahrada Eden“ apod.

Pět mýtů o slovním významu

1. Slovo musí mít nějaký *jeden* „základní“ význam, který se nějak promítá do každého konkrétního užití slova. Např. spekulace nad „základním“ významem slova דָּבָר (*dābār*), „slovo“ nebo „věc“ nebo „událost“. Znamená to, že při každém užití výrazu דָּבָר např. ve významu „slovo“ máme do tohoto významu „zatahovat“ také jakýsi společný jmenovatel?

Navzdory tomuto „mýtu“ má slovo vždy význam daný aktuálním kontextem, který je rozhodující. Studium ostatních významů v jiných kontextech může pomoci, ale není rozhodující (podobně viz níže).

2. Etymologický mýtus: pro význam slova musí být nějakým způsobem zásadně důležitá jeho etymologie. Posuny a změny ve významu slov probíhají často náhodně, proces těchto změn nelze vždy vysledovat. Příklad: původ slova קָהָל (*qāhāl*) „shromáždění“ byl odvozován od קוֹל (*qōl*) „hlas“: tj. „shromáždění svolané hlasem“.

Etymologie může pomoci, ale zásadní pro definování významu je specifický kontext, ne etymologie: Nedefinovat kontext domnělou etymologií slova!

3. Mýtus slučování významů: zejména jde o idiomatické obraty. Jejich význam nezískáme sloučením významů jednotlivých lexémů, celý idiom funguje jako významová jednotka.
4. Mýtus jedinečnosti denotace: jde o názor, že určením denotátu slova jsme získali jeho význam. Nutno však počítat i s konotací (přidruženým významem, citovou zabarveností toho či onoho slova).

Jsem červ, ne člověk (Ž 22,7).

Denotát zjistíme snadno, zde je však důležitá otázka konotace: *slabost*? Např. ale v amharštině je konotace výrazu pro červa naopak *síla*. To je tedy kulturně podmíněná konotace. Idiolektická (tj. typická pro jednoho konkrétního člověka) konotace např. u člověka trpícího fobií z červů: *strach*, *hrůza*.

Opatrnost při hledání přidruženého významu.

¹⁶Tento oddíl podle Cotterell (1997).

5. Mýtus totálního přenosu významů: vychází z rozpoznání polysémie slov (slova mohou mít více významů). Snaží se každý myslitelný význam slova, resp. celou významovou doménu importovat do jednotlivého výskytu slova. V některých případech oprávněné: רוּחַ (*rūah*) „dech“, „duch“, „vitr“, každý výskyt může v jistém smyslu kombinovat všechny tyto významy.

Příklad: E. Jacob ve své Teologii SZ kombinuje etymologie výrazů אָדָם (*'ādām*) „člověk“, אִישׁ *'iš*, אָנֹשׁ (*'enôš*) a גִּבֹּר *geḇer*, snaží se dospět k charakteristice „člověka“. Zkombinováním významů těchto výrazů: „člověk“ je pomíjivá bytost, žijící pouze jako člen společenství, zároveň je to mocná panovačná bytost. Problém: např. etymologická souvislost podst. jm. גִּבֹּר se slovesem téhož kořene („být mocný“) již u jména nemusí hrát sémantickou roli. גִּבֹּר tak již může prostě znamenat „muž“, bez odkazu na jeho sílu či moc.

Praktické kroky

Volně dle Stuart (1980, str. 35 (I 8) a 120 (IV 8c)). Viz též Walton (1997) (1. díl NIDOTTE).

1. Vysvětlit nejasnosti:

- Studovat výskyt slov v daném oddíle. Určete obtížně přeložitelná slova (rozdíly v současných překladech).

Příklad: 2 S 5,8: ČEP „vodní štola“, BK „žlaby“, KJV „gutter“, NIV „water shaft“ var. „scailing hooks“.

Užití výrazu *efód* v 1 S 2,18 (ČEP, pozn. *g*), viz však Sd 8,27.

- Možnost ustálených slovních spojení v hebrejštině (tj. jak vyložit hebrejský idiom v cílovém jazyce, např. v češtině).
- Možnost ustálených slovních spojení v hebrejštině a rozdílných překladů: Rt 4,1 „člověče“ (ČEP), „my friend“ (NIV), „such a one“ (KJV). Hebrejsky: „pane ten a ten“ (záměrné zamlžení jména, dle A. Berlin).¹⁷

2. Určení klíčových výrazů (či konceptů, např. nevyjádřených určitým termínem). Zjišťování jejich důležitosti.

- Klíčové výrazy v Rt 1? (Návrhy: מות; שוב; לחם (בית-לחם); dvojice איש-אשה a různá vyjádření tohoto vztahu).
- Klíčové výrazy v Gn 22?
- Klíčové výrazy v Ex 16?

3. Lexikální analýza nejdůležitějších výrazů: Snažíme se zjistit jak se daný výraz používá:

- obecně
- v různých kontextech
- v dané pasáži.

Rozlišujeme lexikální (všeobecný) a kontextuální (v daném kontextu) významy slova:

מַלְאָךְ „posel“, např. Gn 32,6. V některém kontextu „Boží posel“, „anděl“, „nadpřirozená bytost“ (např. Za 1,9).

Není možné kontext. význam v Za 1,9 přenést do Gn 32,6.

¹⁷Berlin (1994).

- (a) Použitím konkordance (i elektronické) zjišťujeme výskyt daného výrazu v SZ (využití Strongových čísel, hledání synonym v češtině či angl.).
- (b) Použitím slovníků zjišťujeme případné mimobiblické užití daného výrazu.
- (c) Hledáme rozličné významové odstíny při použití výrazu na různých místech SZ.
- (d) Distribuce výrazu: Pouze v právních textech? Jen u proroků?

Příklad: Distribuce slovesa **בָּרָא** *BR'*, „stvořit“ (dle Bible Works¹⁸).

Zadání dotazu: **בָּרָא**@*

Výsledek: Gen. 1:1, Gen. 1:21, Gen. 1:27, Gen. 2:3, Gen. 2:4, Gen. 5:1, Gen. 5:2, Gen. 6:7, Exod. 34:10, Num. 16:30, Deut. 4:32, Jos. 17:15, Jos. 17:18, 1 Sam. 2:29, Ps. 51:12, Ps. 89:13, Ps. 89:48, Ps. 102:19, Ps. 104:30, Ps. 148:5, Eccl. 12:1, Isa. 4:5, Isa. 40:26, Isa. 40:28, Isa. 41:20, Isa. 42:5, Isa. 43:1, Isa. 43:7, Isa. 43:15, Isa. 45:7, Isa. 45:8, Isa. 45:12, Isa. 45:18, Isa. 48:7, Isa. 54:16, Isa. 57:19, Isa. 65:17, Isa. 65:18, Jer. 31:22, Ezek. 21:24, Ezek. 21:35, Ezek. 23:47, Ezek. 28:13, Ezek. 28:15, Amos 4:13, Mal. 2:10

V SZ máme 46 výskytů slovesa **בָּרָא**. Nejvíce výskytů je v knize Izajáš (17), dále pak v Genesis (8), Žalmech (6) a u Ezechiele (5).

V knize Izajáš je většina výskytů tohoto slovesa soustředěna v kapitolách 40–54 (13 výskytů). Dále máme jeden výskyt v rozmezí kapitol 1–34 (Iz 4,5) a tři další v kapitolách 56–66 (Iz 57,19, Iz 65,17, Iz 65,18)

- (e) Zjistit případy jednoznačného, nekomplikovaného užití výrazu (překlady se shodují).
- (f) Pokuste se vystihnout význam v dané pasáži vhodným překladem, shrnutím významu, parafrází apod.

2.2 Ilustrace: רַע — שָׂכְנָה — שָׂאֵל

Otázka významu těchto výrazů pro interpretaci „vyplenění Egypta“ v Ex 3,21–22 (//Ex 11,2n a Ex 12,35n), viz Ber (2009b), str. 61–64.

2.3 Doporučená literatura

Základní slovníky hebrejské a řecké, VanGemeren (1997b), vyhledávání článků k dané pasáži v databázi ATLA, odborné komentáře k dané pasáži atd. Samozřejmě různé biblické slovníky, např. NBS¹⁹, případně i A. Novotný.²⁰ Též vše novější i cizojazyčné. Dříve doporučené elektronické databáze (DAVAR3, BibleTime, Sword, e-Sword, BibleWorks).

2.4 Syntaktická analýza

Syntaktickou analýzou zde máme na mysli především rozbor na úrovni věty a větných členů. Problematiku hebrejské větné skladby není možné postihnout ve dvaceti minutách (ba ani v průběhu jednoho semestru). Je tedy nutné nadále pracovat s příslušnou literaturou. V rámci tohoto kroku pracujeme na několika úrovních:

¹⁸BibleWorks LLC (2012).

¹⁹Douglas (1996).

²⁰Novotný (1956).

1. Na úrovni slov (nejde však o význam slova (viz Lexikální sémantika), spíše o jeho tvar, resp. správné určení tvaru.
2. Na úrovni slovních spojení: adnominální vazba, přídavné jméno v přívlastku atd.
3. Na úrovni větných členů: podmět, předmět, přísudek.
4. Na úrovni vět (a souvětí). Pozornost věnujeme vztahům mezi větami: syndetické nebo asyndetické spojení. Jednotlivé spojky a jejich význam.

Tento krok začíná již při přípravě pracovního překladu (nutnost určit tvary). Identifikujeme nastalé problémy a nyní se je pokoušíme řešit.

2.5 Příklady

- Víceznačnost komparativní konstrukce s předložkou מִן (Rt 1,13):²¹
- Někdy se prolíná problém textově-kritický a syntaktický:
זֶה שָׁבַתָּה הַבַּיִת מֵעַט (Rt 2:7)
ČEP: „Jen trochu si tady oddechla.“
LXX Vorlage: *לֹא שָׁבַתָּה בַּשָּׂדֶה tj. „Na poli si (vůbec) neodpočinula.“
Brotzman (1994), str. 144 (v návaz. na Hubbarda): „Toto (tj. ‚pole‘) je její sídlo. Domov je proti málo.“ tj. „Usadila se zde. Domov pro nic neznamena.“
Poslední navržené řešení je tedy syntaktické a ne textově-kritické. Jedná se ovšem o obtížné místo, potíže spočívají právě v pochopení vztahu mezi jinak známými výrazy.

מִרְ-לִי מְאֹד מְכֹם

Jsem pro vás příliš zahořklá /
Jsem více zahořklá než vy.

- Pěkný příklad u D. Stuarta.²²

וַיִּחַזַק הָאִישׁ בְּפִלְגָּשׁוֹ וַיֵּצֵא אֵלֵיהֶם הַחוּץ

Většina překladů má Sd 19,25 podobně jako ČEP: „Proto popadl ten muž svou ženinu a vyvedl jim ji ven.“ Stuart přesvědčivě argumentuje pro znění ve smyslu „ten muž [totiž hostitel] popadl jeho konkubínu/ženinu“. Podstata problému: hebrejšina (podobně jako angličtina) nerozlišuje formy „můj“/„svůj“, resp. „jeho“/„svůj“.

- Imperfekta a perfekta konsekutivní (?) v narativním textu (1 S 1):
וַעֲלָה (1 S 1,3) dle Waltke–O’Connor²³ se jedná o pravidelnou resp. opakující se činnost, srov též následující určení času.
Podobně v וַנִּתֵּן (1 S 1,4) (viz ČEP „dával“).
וַיֵּן (1 S 1,5): V intenci Waltke–O’Connor podobně jako pf. kons. výše. Snad jen stylová odlišnost.²⁴ Důležitý je ovšem slovosled: Bylo zřejmě žádoucí vyjádřit poměr odporovací („ale“, „avšak“). K tomu je nutno zvolit slovosled: Waw-X-sloveso, v tom případě však sloveso není na počátku věty nemůže být s konsekutivním waw. Užití tedy není dáno čistě stylisticky. Autoři příslušné učebnice²⁵ si uvědomují význam slo-

²¹Příklad z (Waltke a O’Connor 1990), str. 267 (14.4f).

²²Stuart (1980), str. 59.

²³Waltke a O’Connor (1990), 30.2.2, str. 482–83.

²⁴Viz Ben Zvi, Hancock a Beinert (1993).

²⁵Ben Zvi, Hancock a Beinert (1993)

vosledu (kontrastní uvedení dvou manželek), avšak nedávají do souvislosti se změnou slovesné formy.

וַכַּעֲסֶתָּה (v. 6), imperfekta ve v. 7 s jedním vsunutým impf. kons.!

וַיַּעַשׂ (v. 7), viz následné příslov. určení. Opakovaná činnost („dělával“)? Dále ve verši תַּכְעֲסֶנָּה, ale וַתִּבְכֶּה! Ben Zvi, Hancock a Beinert (1993) toto poslední impf. kons. propojují s impf. kons. na začátku v. 4. Údajně tak zde máme dvě časové roviny: Co se stalo „jednoho dne“ (impf. kons.) a co se stávalo rok co rok (impf.).²⁶

Dále תִּבְכֶּה (v. 10), Ben Zvi, Hancock a Beinert (1993) se opět s odkazem na Waltke-O'Connor (31.2.c, str. 503–4, srov. 31.3.d, str. 505–6. pokoušejí překládat s ohledem na domnělý vid: „she began weeping bitterly“ nebo „she began to weep“. Není kostrbaté? Možno vysvětlit jako ND?

וַיִּהְיֶה místo וַיְהִי v 1 S 1,12: Navrženo osm případů v hebrejském textu SZ, kdy text má וַיִּהְיֶה místo očekávaného וַיְהִי, pět těchto výskytů je v knihách Samuelových (1 S 1,12; 10,9; 17,48; 25,20; 2 S 6,16). Viz GKC § 112uu a JM § 119z.

Možné jiné řešení? Chápání וַיִּהְיֶה jako ND, souvislost s následujícími formami participia a impf. ve v. 13 (יִשְׁמַע) — konec této ND sekce až s impf. kons. וַיַּחֲשֹׁב tamtéž.

Makrosyntaktická funkce וַיִּהְיֶה/וַיִּהְיֶה?

Poté se již slovesné formy chovají slušně.

- Ž 47 Slovesné časy ve vv. 4 a 5: srov. ČEP:

Podrobí nám lidská společenství, národy k nohám nám složí.

Vybral nám za náš dědičný podíl chloubu Jákoba, jehož si zamiloval (Ž 47,4.5).

a NIV:

He subdued nations under us, peoples under our feet.

He chose our inheritance for us, the pride of Jacob, whom he loved. (Ž 47,3.4).

- Překlad prvního (?) slova Desatera: „Já jsem Hospodin, tvůj Bůh“ vs „Já, Hospodin, jsem tvůj Bůh“.²⁷

2.6 Makrosyntax, struktura

Vychází se zde z předpokladu, že některé jazykové jevy fungují s ohledem na celek vyšší než věta či souvětí. V hebrejštině jde typicky o otázky týkající se fungování slovesných tvarů — tedy např. perfektum (qatal) funguje jinak v kontextu narativním (charakterizovaný formami wayyiqtol, tj. impf. konsekutivní) a jinak v kontextu diskurzivním (charakteristické formy yiqtol (imperfektum), imperativy apod.).

1. Pokus o hierarchický diagram mezivětných vztahů: rozepište svůj oddíl se každou větou (samostatnou či patřící do souvětí) na samostatném řádku, vytknout můžete i větné členy apod.
2. Charakteristika textu z hlediska převládajícího větného typu.
3. Pokuste se odsazením textu vyjádřit hierarchii vět, odstavce... (např. pokračující věty s týmž podmětem vyjádřeným tvarem slovesa zanořit hlouběji, nový odstavec

²⁶S odkazem na McCarter, Anchor Bible, 1 Sam.

²⁷Viz Prudký (1996), pozn. 11.

- objevuje se nový subjekt — vrátit na původní úroveň. . .)
4. Porovnejte členění do odstavců v různých překladech, pokuste se formulovat významotvorné rozdíly. . .
 5. *Cíl: Pohlédnout na větnou skladbu pasáže v širším jazykovém kontextu. Znovu vyhodnotit místo pasáže v konkrétním textu, zejm. z hlediska jazykového.*

Exodus 18,1-5

(návrh makrosyntaktické struktury a vliv na význam)

18,1	וישמע יתרו כהן מדין חתן משה את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו כי הוציא יהוה את ישראל ממצרים
18,2	ויקח יתרו חתן משה את צפרה אשת משה אחר שלוחיה
18,3	ואת שני בניה אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה
18,4	ושם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי ויצלני מחרב פרעה
18,5	ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חנה שם הר האלהים

ČEP:

- 1 Jitro, midjánský kněz, Mojžíšův tchán, uslyšel o všem, co Bůh učinil Mojžíšovi a svému izraelskému lidu, že Hospodin vyvedl Izraele z Egypta.
- 2 Tu vzal Jitro, Mojžíšův tchán, Siporu, Mojžíšovu manželku, kterou on poslal zpět,
- 3 a dva její syny: první se jmenoval Geršom (to je Hostem-tam), neboť Mojžíš řekl: "Byl jsem hostem v cizí zemi",
- 4 a druhý se jmenoval Eliezer (to je Bůh-je-pomoc), neboť řekl: "Bůh mého otce je má pomoc, vysvobodil mě od faraónova meče".
- 5 Jitro, Mojžíšův tchán, přišel k němu s jeho syny a manželkou na poušť, kde on tábořil, k hoře Boží.

Bible21:

- 1 Mojžíšův tchán, midiánský kněz Jitro, se doslechl o všem, co Bůh učinil pro Mojžíše a pro svůj lid Izrael, totiž že Hospodin vyvedl Izrael z Egypta.
- 2 Poté, co Mojžíš odeslal svou ženu Siporu, vzal ji jeho tchán Jitro k sobě
- 3 spolu s jejími dvěma syny. První se jmenoval Geršom, Přistěhovalec, neboť Mojžíš řekl: "Byl jsem přistěhovalcem v cizí zemi."
- 4 Druhý se jmenoval Eliezer, Boží pomoc, neboť řekl: "Bůh mého otce mi přispěl na pomoc; zachránil mě před faraonovým mečem."
- 5 Mojžíšův tchán Jitro tedy přišel s jeho syny a manželkou na poušť, kde Mojžíš tábořil u Boží hory.

„Poněkud zmatečné je vnímání makrosyntaktické struktury např. v 18. Bible21 zde překládá v. 2 takto: ‚Poté, co Mojžíš odeslal svou ženu Siporu, vzal ji jeho tchán Jitro k sobě spolu s jejími dvěma syny. . .‘ Dále pak v 18,5: ‚Mojžíšův tchán Jitro tedy přišel s jeho syny a manželkou na poušť. . .‘ Překlad verše 2 předpokládá jakousi předminulost slovesa ‚vzal‘ — navíc interpretovaného ve smyslu ‚vzal k sobě‘. Zde však zřejmě není řeč

o ‚brání si k sobě‘ v předminulém čase. . . יִקַּח je na hlavní narativní linii, sune děj vpřed — nejde o to, co snad kdysi ‚byl udělal Jitro‘, nýbrž o to, že nyní ‚vzal Siporu a její dva syny‘ (v. 2) a následně ‚přišel‘ s nimi všemi k Mojžíšovi (v. 5). Z porovnávaných překladů se nejlepší jeví ČEP: ‚Tu vzal Jitro, Mojžíšův tchán, Siporu, Mojžíšovu manželku, kterou on poslal zpět. . . ‘²⁸

²⁸Ber (2009a).

Návrh struktury Gn 32,23–33 na základě Českého ekumenického překladu

23 **A té noci** vstal,
vzal obě své ženy
i obě své služky
a jedenáct svých synů
a přebrodil se přes Jabok.

24 Vzal je
a převedl je přes potok se vším, co měl.

25 Pak zůstal **Jákob** sám
-----??
a tu s ním **kdosi** zápolil,
dokud nevzešla jitřenka.

26 Když viděl,
že Jáкова nepřemůže,
poranil mu při zápolení kyčelní kloub,
takže se mu vykloubil.

27 Neznámý řekl:
„Pusť mě,
vzešla jitřenka.“
[Jákob] však odvětil:
„**Nepustím tě,
dokud mi nepožehnáš.**“

28 Otázal se:
„Jak se jmenuješ?“
Odpověděl:
„**Jákob.**“

29 Tu řekl:
„Nebudou tě už jmenovat Jákob (to je Úskočný),
nýbrž Izrael (to je Zápasí Bůh) ,
neboť jsi jako kníže zápasil s Bohem i s lidmi
a obstáls.“

30 A **Jákob** ho žádal:
„**Pověz mi přece své jméno!**“
Ale on odvětil:
„Proč se ptáš na mé jméno?“
A požehnal mu tam.

31 I pojmenoval **Jákob** to místo Peniel (to je Tvář Boží) ,
neboť řekl :
„**Viděl jsem Boha tváří v tvář
a byl mi zachován život.**“

32 **Slunce mu vzešlo,**
když minul Penúel,
ale v kyčli byl chromý.

33 **Synové Izraelovi** nejedí až podnes šlachy při kyčelním kloubu,
protože Bůh poranil Jákovovi šlachy kyčelního kloubu.

Postup vedoucí k výše uvedené struktuře:

- žlutě jsou vyznačeny časové údaje, strukturující úlohu budou mít zejména ve verších 23, 25 a 32 (ve v. 27 součást přímé řeči)
- barevně jsou odlišeny přímé řeči obou protagonistů
- čarou z pomlček (- - - - -) jsou odděleny „odstavce“ — kritériem je výskyt výslovně zmíněného podmětu v následující větě (pro upřesnění ověřeno nahlédnutím do

hebrejského textu, např. ve v. 27 je v českém překladu Jákob, nikoli ale v hebrejštině)

- pracovně načrtnuta jakási větná hierarchie pomocí tabelátorů: přidání tabelátoru oproti předchozímu řádku naznačuje závislost dané věty (či slovního spojení) na předcházejícím; tak jsou samozřejmě odraženy přímé řeči (jsou přiřazeny pod uvozující verba dicendi („řekl“ apod.), např. v. 24 ale též odsazen jako sumář předtím vyprávěného převedení rodiny přes potok, syntakticky je rozdíl ve vyjádření předmětu zájmem

Jde o velmi předběžný náčrt, založený víceméně na českém překladu. . . Co z toho přesto může vyplývat? Např. bychom mohli považovat celý rozhovor v 27–29 za jeden oddíl, co může naznačovat výslovné uvedení Jákobova jména ve v. 30? Můžeme tento verš považovat za zvláštní odstaveček? Má rozhovor více fází či více témat?

3 Biblický oddíl jako literatura

Kompozice aneb text jako literární dílo (rétorická analýza, naratologie, poetika apod. — vesměs synchronní přístupy):

1. Ještě jednou k literárnímu kontextu.
2. U narativních textů: Postupovat dle základních kategorií narativní analýzy: Vypravěč, postavy, narativní osnova, čas vyprávění. . .
U jiných žánrů možno aplikovat přiměřeně.
3. *Cíl: Poznat text jako literární dílo, estetická rovina textu.*

V této chvíli jde především o kompozici narativních textů (k poezii později). Hlavní premisa *narativní kritiky* je, že „biblické vyprávění je ‚umění‘ nebo ‚poezie‘“. Soustředěnost na literární um autora. Někdy problém: tendence automaticky posuzovat vyprávění jako fikci (uměleckou). Na druhou stranu vzhledem k podstatě biblického vyprávění je možné ji zkoumat podobně jako fikci, román apod. (aniž by člověk tím zaujímal stanovisko ohledně historicity). Podobnost formy (historického) vyprávění a (fiktivního) příběhu.

Základem metody je **četba textů**. Dva aspekty narativní analýzy:²⁹

1. „Jak“ je příběh vyprávěn: V terminologii S. Chatmana jde o tzv. „diskurs“, případně „vyprávění“, „výraz narativu“.
Tento se dále dělí na formu výrazu (což je struktura narativního přenosu) a substanci výrazu (verbální, filmová, baletní apod.).
2. „Co“ autor volbou prostředků sděluje. Jde o obsah vyprávění, opět dle S. Chatmana: „příběh“. Mezi formy obsahu patří události (jednání a dění ve vyprávění) a existenty (postavy, prostředí ve vyprávění). Substanci obsahu pak představují lidé, věci apod., tak jak jsou předpracovány autorovými kulturními kódy.

3.1 Diskurz

Do oblasti studia *diskurzu* řadíme následující kategorie narativní analýzy:

Vypravěč Vypravěč je zásadní kategorie narativní analýzy. Jedná se o funkci vyprávění, o hlas zprostředkující vyprávění. Je vždy ve vyprávění přítomen jakožto součást jeho struktury.³⁰ Pro čtenáře může být více či méně snadno nápadný — patrnější je např. ve vyprávění v první osobě, dále pak při komentování postav, hodnocení událostí, méně patrný je ve vyprávění ve třetí osobě, zejména nekomentuje-li události apod. Rozhodně nesplývá se skutečným autorem díla, nemusí zdaleka sdílet jeho či její hodnoty apod.

Někteří teoretikové pracují navíc s postavou „implikovaného autora“, který je spíše tušen za vyprávěním, v textu se nijak neprojevuje, teoreticky však může být rekonstruován. Nejčastěji bývá identifikován v případě tzv. „nespolehlivého vypravěče“, tj. vypravěče, jehož hodnoty se dostávají do napětí s hodnotami předpokládaného implikovaného autora.³¹

²⁹Viz tabulku u Chatman (2008), str. 25.

³⁰Ska (1990), str. 44.

³¹Oba tyto pojmy, tj. „implikovaný autor“ a „nespolehlivý vypravěč“ zavedl literární teoretik Wayne C. Booth. Spor se vede zejména o kategorii implikovaného autora, totiž zda je přijatelná jakožto deskriptivní

Perspektiva, hledisko, fokalizace Fokalizace: ohnisko vnímání, ze kterého je vyprávění podáváno, resp. kterým je filtrováno. Autor pojmu G. Genette navrhl:³²

- nulovou fokalizaci (tzv. „vševědoucí vypravěč“, není zřejmé zřetelné omezení, kterým by informace byly filtrovány)
- interně fokalizovaný narativ (informace podávány s ohledem na některou konkrétní postavu vyprávění, její ohnisko je logicky zúžené oproti vypravěčovu)
- externě fokalizovaný narativ: události jsou omezené ohniskem uvnitř světa příběhu, to však není ztotožněno s žádnou z postav — poměrně málo užívané. Vypravěč (nikoli postava) jakoby byl omezen co do svých znalostí např. na informace od postav vyprávění.

Hledisko — odkazuje zejména na hodnotové či ideologické předpoklady vyjadřované narativem, které lze přisoudit té či oné postavě, případně vypravěči.

Implicitní komentář Ironie, parodie, symbolika. Častá technika: opakování výroku („tehdy v Izraeli neměli krále“), opakování motivu (opakované odpadnutí od Hospodina, poslání soudce, vysvobození atd.), X jezdců vyjíždí apod. Opět práce s časem: co pojednat detailněji, co přeskočit apod.

Implikovaný čtenář Vypravěč počítá s určitým typem čtenáře, předpokládá u něj určité vědomosti (nebo naopak neznalost, proto vysvětluje). Tento konstrukt je možno z textu odvodit, nazývá se implikovaný čtenář.

Implikovaný čtenář není žádný skutečný materializovaný čtenář textu (a není to ani první skutečný čtenář textu např. v 8. stol. př. n. l., ani student v 21. století).

3.2 Příběh

Do oblasti příběhu řadíme např. následující kategorie:

Postavy Jsou základním prvkem každého dobrého příběhu. Bible zvláště vyniká v mnohostranném a pestrém líčení postav jednotlivých příběhů (David, Samson, Eliáš). Adele Berlin Berlin (1994) rozlišuje základní kategorie postav, podle úrovně pestrosti a zpracovanosti:

1. Propracovaná postava (komplexní, složitá): Např. David (hrdina, věrný služebník, ale také sprosták, z velice komplikovanými poměry rodině, naprosto nevyjasněný vztah např. k Abšalómovi). Podobně Jákob v Genesis.
2. Typizovaná postava (zdůrazněn jeden hlavní aspekt): Např. Noe (věrný Hospodinův služebník), Haman v Ester je jednoznačný „záporňák“, naopak Mordokaj (moudrý, věrný, prozíravý — ale nekomplikovaný).
3. Agent (plní pouze jednu specifickou funkci): „muž“ v Gn 37,15–17, je tam pouze proto, aby přesměroval Josefa na jeho cestě. Vypravěč nepotřebuje zdůraznit ani jeden jeho fyzický či povahový rys.

Události (čas) Půjde jednak o jejich časové uspořádání: Čas/trvání textu (terminologie se liší) odkazuje k času potřebnému převyprávět (přečíst) příběh. Odpovídá mu délka

kategorie narativní analýzy, nebo zda již přesahuje do oblasti interpretace díla. K tomuto viz např. Kubíček (2007a).

³²Velmi stručně s příklady z knihy Ester u P. Chalupy: (Chalupa 1999), str. 47n. Genettovo dělení bylo následně hojně diskutováno a modifikováno.

textu, tj. počet slov, vět, kapitol... Čas/trvání příběhu pak odkazuje k času, který „prožívá“ postavy příběhu, jedná se o fyzikální čas vnímaný uvnitř příběhu.

Křivka přímé úměrnosti mezi časem textu a časem příběhu je různá: Gn 1–11 zabírá nesmírnou časovou plochu (dlouhý čas příběhu), ale vejde se do pouhých jedenácti kapitol (čas textu).

I v rámci tohoto úseku se mění rytmus: Gn 6,1–4 předpokládají průběh minimálně jedné generace (možná i více generací). Gn 7,6–8,15 jsou pak věnovány řádově měsí-cům života (přibližně rok) daných postav (srov. Gn 7,11; Gn 8,4; Gn 8,13). K výraz-nému zpomalení (sedmidenní cyklus) dochází při vypouštění ptáků v Gn 8,6–12.

Kromě různého tempa plynutí času ve vyprávění má vypravěč kontrolu i nad řaze-ním událostí. Vypravěč nemusí příběh řadit chronologicky. Možnost časových skoků, náhledů do budoucnosti (zvýšení napětí), rekurzí do minulosti.

Příklad: Gn 28,1–29,14. Jákob dostává požehnání a odchází do Rovin aramských k Lá-banovi (Gn 28,5). Po jeho odchodu (zřejmě po určité době) si Ezau bere Izmaelitku Machalatu (Gn 28,9). Pak se vypravěč vrací do okamžiku Jákobova odchodu a po-drobně sleduje jeho cestu k strýci Lábanovi (Gn 28,10), kam doráží v Gn 29,13–14. Z této perspektivy pak Gn 28,5–9 tvoří náhled do budoucnosti (prolepse). Analogický jev se nazývá analepse (rekurze do minulosti): např. v Gn 20,18 se dočítáme cosi, co se v čase odehrálo někdy mezi Gn 20,2 a Gn 20,3.

Události: Osnova resp. zápleтка Základním prvkem je konflikt (Bůh vs. Satan, dobro vs. zlo atd.). Zápletku můžeme sledovat na makroúrovni i mikroúrovni, tj. v rámci velkého vyprávěcího komplexu (o Abrahamovi) můžeme sledovat více jednotlivých zápletek (zapření Sáry v Egyptě, svázání Izáka, vysvobození Lota a obyvatel Sodomy apod.). To je časté zejména u epizodické osnovy (vyprávění postupuje formou re-lativně samostatných příběhů, případně je to pouze velice volný sled jednotlivých epizod). Opačný typ: unifikovaná zápleтка (příběh je „homogenní“, nejsou zde tolik jednotlivé epizody, spíše se příběh postupně rozvíjí) — příkladem jsou např. vyprá-vění v knize Rút, vyprávění o Josefovi v Genesis (ovšem otázka epizody v Gn 38). Možné jsou ovšem i přechodové typy (samostatné epizody s logickou a/nebo časovou návazností).

Zápleťka bývá někdy rozlišována do dvou typů:

- „Jak to dopadne?“

Zde je velký důraz na jednotlivé události, jejich řád a vývoj až do konečného rozuzlení. Příkladem mohou být knihy Rút, Ester apod.

- „Co bude zjeveno/poznáno/odhaleno?“

Méně časté v bibli. Příkladem snad (dle J. L. Ska) Ex 1–15. Jak to dopadne je ohlášeno Hospodinem hned na začátku Mojžíšovi (Ex 3,16nn). Do určité míry je důležité, jak to Hospodin udělá, co se v průběhu příběhu dozvíme o jednotlivých postavách (včetně Boha).

Typické fáze vyprávění:

Expozice: Poskytuje základní kontext pro příběh:

1. Geografický,
2. chronologický a historický,

3. sociální (královský dvůr, stan pastevce, izraelská vesnice).

Představuje hlavní postavy příběhu, odpovídá na otázky „Kdo?“, „Kdy?“, „Kde?“

Příklady: Jb 1,1–5; 1 S 1,1–8; Gn 38,1–11.

Problém: Stanovení základního problému, ne vždy jasně oddělené od expozice.

Příklad: Rt 1,5–22: Úmrtí manžela a synů Naomi, návrat Naomi a Rút do Betléma — Naomi definuje jako životní ztroskotání (Rt 1,21).

Komplikace: Různé pokusy vyřešit problém, často obsahuje různé „zbrzdňující“ motivy.

Příklady: Ve výše uvedených textech např. Gn 38,12–23 (Támar řeší svůj problém, zároveň se tím (byť o tom zatím neví) komplikuje a zamotává situace pro Judu).

1 S 1,9–18 (?) Chana se pokouší řešit svůj problém, hrozí, že bude Élím nepochopena. Není zřejmé, zda 1 S 1,18 už neukazuje na určité rozuzlení.

Rt 2–3 Tyto kapitoly bychom snad po Expozici/Problému v Rt 1 mohli považovat za Komplikaci:

Klimax, zvrat/peripetie, rozuzlení/závěr: Tyto tři momenty opět není možné (a snad ani nutné) zcela přesně definovat. Klimax je okamžik nejvyššího napětí, vstup rozhodujícího prvku do děje. Zvrat je okamžik, ve kterém vyprávění začíná směřovat k závěru. Dojde k změně situace (od zlého k dobrému). V případech orientovaných na „zjevení“ dojde v této fázi k *prozření* (např. Honza, který se celou dobu honil za pyšnou princeznou zjistí, že ve skutečnosti miluje Madlu z vedlejší chalupy). Rozuzlení a závěr pak znamená, že jsou dotaženy různé přidružené motivy, příběh je dotažen do (již ne překvapivého) závěru: V pohádkách je to často svatba (Honza a Madla, princ a princezna), převzetí království, potrestání zlých rádců, odměnění věrných přátel a pomocníků.

Příklad: Klimax (okamžik vyvrcholení) je dobře vidět v závěru Gn 44 na konci Judovy řeči: Napětí by šlo krájet, Benjamínovi hrozí vězení, Juda vysvětlí, že v případě návratu bez chlapce otec Jákob takovou ránu neunes. Je jasné, že teď se všechno rozhodne.

V Gn 38 nacházíme Klimax ve verši 24: Támar je vedena na popravu.

Ke zvratu pak dochází v Gn 45,1nn: Josef se dává *poznat* (moment rozpoznání, bratři do té doby nevěděli, že to je Josef). Zároveň dochází k dramatickému zvratu v osudu bratří: Situace se mění zcela v jejich prospěch, ba přímo v požehnání.

V Gn 38 jsou pak okamžikem Zvratu verše 25–26: Juda rozpoznává své věci, zároveň rozpoznává spravedlnost Támar a prohlašuje ji za „spravedlivější než já“.

Příkladem rozuzlení/závěru je např. v Gn 38 závěr verše 26 („A už k ní nikdy nevešel“), dále pak i verše 27–30.

V některých příbězích v bibli nacházíme dvojí Klimax-Zvrat: Např. dvojí vysvobození Izraelitů v Ex 12,41–42.51 (po pobití egypt. prvorozených) a pak ještě jednou Ex 14,1–31 u moře. (Viz též např. dvojí vítězství Ripleyové nad vesmírnou obludou ve filmu Vetřelec).

3.3 1 S 1: Od makrosyntaxe k narativní struktuře

Otázka, zda lingvistická data a jejich interpretace mohou pomoci při literární analýze. Diskuze větných typů a náčrtu struktury (viz handout 1 S 1,1–8(9)).

Od makrosyntaktické struktury k zápletce:

1. Expozice: 1 S 1,1–3. Z hlediska makrosyntaktického se jedná o oddíl od prvního וַיְהִי s podmětem ve v. 1, přes וַיְהִי bez vyjádřeného podmětu ve v. 2b. Ostatní věty jsou neverbální, máme zde též první ND text, oddíl ukončen opět neverbální větou (dle Schneidera: jeden z členících elementů).
Z hlediska literárního jsou zde představeny hlavní postavy, i kněz Élí je alespoň zmíněn (mimochodem) při odkazu na jeho syny. Geograficky je rovněž vymezen prostor (scéna) příběhu: Mezi Ramatajim-sófim a Šilem.
2. Problém/Konflikt: 1 S 1,4–8. Makrosyntakticky vymezen v tomto případě konstrukcí וַיְהִי s příslovečným určením (v. 4) a následnou formou wayyiqtol s explicitním podmětem. Následuje velký odstavec typu ND (Frekventativ? Diskurziv?), ve kterém je vylíčena podstata problému. Forma wayyiqtol ve v. 8 se zřetelně vztahuje zpětně k této sekci (3sgF zájmen. sufix u לָהּ a אִישָׁהּ), též podmět forem wayyiqtol je vždy Elkána (i ve v. 8).
3. Komplikace: 1 S 1,9–14(?) S veršem 1 S 1,9 máme formu wayyiqtol s explicitním podmětem, kterým se liší od předchozího: Nový odstavec, zřejmě i nová fáze zápletky: Komplikace (pokus o řešení problému, ale zatím konflikt se bude komplikovat — Élího první špatný dojem z Chany).
4. Klimax: 1 S 1,14(?)–18(?)
5. Rozuzlení/Závěr: 1 S 1,19(?)–28.

3.4 Poetika knihy Rút

Postavy

Noemi jako ústřední postava, všechny ostatní definovány vztahem k ní. Pouze v Rt 1,2 vázána na Elímeleka, v 1,3 již naopak „její muž“, dále „její synové“, „její snachy“, Boáz je „její příbuzný“ (i když ve skutečnosti Elímelekův). Dítě Boáze a Rút je nakonec též Noemino dítě (4,17). Příběh je tedy většinou nahlížen z perspektivy Noemi. Hrdinkou je však Rút: K ní se upírá zájem Noemi (skrže její osudy dojde osudu i Noemi), Rút je na každé scéně příběhu (kromě setkání Boáze s druhým zastáncem).

Typologie:

- Propracované/komplexní postavy: Noemi, Rút, Boáz.
- Dle Berlin všechno ostatní „agenti“ s různou mírou propracovanosti. Snad možno oponovat:
 - Jednorozměrné: Orpa, druhý zastáncem.
 - Agenti: Boázův předák na poli, betlémské ženy, ženci, svědci v bráně. Toto jsou bezejmenné postavy. Naopak Elímelek, Machlón a Kiljón jsou „jména bez postav“ (Berlin). Dále též další jména (Obéd, Támar... David).

Narativní struktura

U A. Berlin dle Labova (není striktně sekvenční, spíše představuje základní motivy vyprávění na různých místech vyprávění):

- Abstrakt: Není v knize Rút, příklad je např. Gn 22,1.
- Orientace (tj. Expozice): Rt 1,1–5. Představeny úvodní postavy, místo (změna místa), „úbytek postav“. Není ovšem nutné, aby zde byly představeny všechny postavy, dle Labova je „orientační materiál“ někdy rozprostřen dále ve vyprávění (např. představení Boáze).
- Komplikace: „srdce vyprávění“. Do hry vstupuje důraz na časovou posloupnost. Často uvedeno přísl. určením času (ne zde v Rút). Zde vícero scén či epizod.
- Evaluace: Aspekty vyprávění, které naznačují důvod či smysl vyprávění daného příběhu. Někdy je evaluace přímá (knihy Královské a hodnocení králů (Berlin), též např. kniha Soudců a „dtr redaktor“ (V.B.)).

Nepřímá: např. v Rt 2,11 chválí Rút ne vypravěč, nýbrž Boáz, podobně v Rt 10–11. Podobně Boáze hodnotí Rút v rozhovoru s Noemi (2,19–22). Jedná se o méně nápadný a autentičtější způsob než přímá evaluace.

Evaluace: pozdržuje spád příběhu, tím na sebe přitahuje pozornost. Evaluace pomocí (dle Labova):

- intenzifikátorů: výrazy „všechno“, „celý“ apod. (3,11), paralelní výpovědi (Rt 1,15–17)
- komparátory: nerealizované situace/akce např. kontrasty, komentář jednání Rút v 3,10 (co „nedělá“)
- korelativy: např. stupňovaná charakteristika Rút v 1,22 (viz MT), korelativ též v charakteristice Boáze v 2,21. Též korelace (zde kontrastní) jednání Rút a Orpy v 1,14.
- explikativy: udávají motivaci jednání postav, např. 1,6 („protože slyšela“), též 1,18.
- Coda: Signál konce vyprávění. V Rút tři ukončení:
 - Rezoluce: narození dítěte (4,14–16).
 - Druhé ukončení: 4,17b „To je otec...“ Dotahuje blíž k času posluchačů.
 - Genealogie: Dotažení blíž k ostatním příběhům/vyprávěním/tradicím.

[Nebo genealogie tvoří implicitní evaluaci?]

Klasicky pojatá osnova vyprávění v knize Rút pak např.:

1. Expozice (a problém?): Rt 1,1–5 (?) Nebo Rt 1? (záleží částečně na interpretaci — o čem je celá kniha, co je její téma).
2. Komplikace: Náznak řešení sociální izolace a životní krize Noemi a Rút prostřednictvím Boáze. Ke konci Noemi ohlašuje, že řešení celé situace je blízko a v rukách Boáze (Rt 2–3).
3. Klimax: Boáz chystá „trik“ na potenciálního konkurenta, zdá se, že jej neodhadl, „bližší zastánce“ se chystá vykoupit pole od Noemi (Rt 4,1–4).
4. Zvrat: Boáz „mimochodem“ zmiňuje závazek vůči Rút (o niž jemu samotnému jde především) — druhý zastánce se vzdává svého práva ve prospěch Boáze. To celé je dosvědčeno, okomentováno a požehnáno (Rt 4,5–12).

5. Rozuzlení a závěr: uskutečňuje se svatba, rodí se Obéd, je prezentován Noemi, spojen s Davidem jednak komentářem vypravěče, jednak genealogií (Rt 4,13–22)

4 Biblický oddíl jako produkt dějin

4.1 K historicko-kritickým metodám obecně

Historická kritika (popř. *historicko-kritická metoda*) představovala dominantní metodu přístupu k biblickým textům od poloviny devatenáctého století asi do poloviny století dvacátého. K stručné definici viz Soulen (1976). Barton (1998b) konstatuje určitou mlhavost termínu historická kritika. Historická kritika bývá dle Bartona vnímána v souladu s následujícími charakteristikami:

1. Zájem o *otázkou vzniku* dokumentů. Kdy, kým, pro koho byly knihy napsány. Jaká byla případná stádia jejich (postupného) vzniku. Často převažuje zájem o prameny nad zájmem o konečnou verzi. Viz četba Pentateuchu ne jako Gn, Ex, Lv, Nu, Dt, ale jako J, E, D a P.
2. Zájem o *původní význam*. Vzhledem k zájmu o (pre-) historii textu byl důležitý předpokládán význam pro *původního čtenáře* (spíše než o čtenáře dnešního). S tím souvisela i snaha rekonstruovat také původní historický kontext, ve kterém dílo (dokument, řeč) vzniklo. Původní význam je „ten správný“.
3. Historická *rekonstrukce*. Souvisí s úsilím v rámci klasických studií dobrat se *skutečné historie*, ne tedy historie očima starověkých historiků. Rozlišování „co se skutečně stalo“ a „co se (biblický) autor domníval/věřil, že se stalo“. Souvislost s hledáním pramenů (Wellhausen nazval svou práci ohledně pramenů Pentateuchu „Prolegomena k dějinám Izraele“).
4. *Objektivní kritik*. Základním požadavkem je objektivita badatele, zároveň se předpokládá možnost dospět k objektivnímu výsledku. Šlo zejména o reakci na požadavek církevních autorit kontrolovat výsledky historického bádání. Objektivní kritik však musí odhlédnout od veškerých subjektivních pocitů (včetně postoje víry).

Posledně zmiňovaný bod je častým terčem i nynější postmoderní kritiky. Volá se po „změně paradigmatu“. Z hlediska postmoderny není možné k ničemu objektivnímu dospět a nemá to ani valného významu. Postmoderna neklade požadavek nezaujatosti badatele. Dle Bartona je výše uvedené vymezení historické kritiky záměrně zavádějící, aby vyhovělo postmoderní polemice. Barton uvádí např. následující:

1. Snaha o objektivitu většinou nešla tak daleko, aby ohrozila víru většiny křesťanů.
2. Zájem historické kritiky byl „literární“ — přece jen šlo často o otázky konkrétní literatury, ne vždy tolik o dějiny.
3. Historicko-kritickou metodu je lepší radit obecně k biblické kritice (přívlastek „historická“ je spíše daný dobou a okolnostmi). Kritická četba Bible přitom se nutně nemusí odvíjet od osvícenství, nýbrž již od reformace, kde vychází z důrazu na autoritu Bible. Kritická četba Bible umožňuje přezkoumávat učení církve, představuje reformační a reformující moment i dnes.
4. V běžném životě předpokládáme objektivní možnost porozumět každodenní komunikaci. Proč by měl pro Bibli platit opak?
5. Historická kritika se snaží vyvinout nástroje k vyloučení nebo potvrzení toho či onoho výkladu.

Pár dalších poznámek:

- Dobrý sluha, špatný pán. Dějiny HK svědčí o podřízení objektivity dobovým postupům a „zjištěným faktům“.
- Důraz na kritiku, teoretickou možnost dospět k objektivním výsledkům je v zásadě platný. Otázka mezi tohoto přístupu a vědomí jeho mezí při používání metody.
- Hermeneutická otázka vyplývající ze vztahu k ostatním vrcholům čtyřúhelníku: Tentýž jev lze vysvětlit jak historicko-kriticky tak i synchronně (případně redakčně), např. pozice Gn 38 ve vyprávění, zmatky kolem jednání bratrů s Josefem (Gn 37,21nn) apod.

4.2 Praktické kroky

Hlavní otázky

- Prozrazuje text dobu sepsání? (Resp. vymezení od–do.)? Prozrazuje místo či jiné okolnosti sepsání? Pokusit se alespoň částečně zachytit.
 - Gn 12,6 odkazuje do doby, kdy v zemi očividně již nejsou Kenaanci
 - Gn 14,14 zná místo „Dan“ v severní oblasti dnešního Izraele. Naznačuje možnou souvislost s kmenem Dan, případně s tradicí o (teprve dodatečném) přesunu Danovců na sever země (srov. Sd 17–18).
 - Ex 1,11 zná jméno Raamses — nějaká souvislost s 19. dynastií v Egyptě (minimálně pozdější redakce).
 - Kontext babylónského exilu: Iz 48,20 (a jinde v této části knihy, viz pojem „Deuteroizajáš“).
 - „Kazatel“ (*qohelet*): označuje se jako „syn Davida“ (Kaz 1,1), „král nad Izraelem (!) v Jeruzalémě“ (Kaz 1,12), ale zároveň mluví o mnohých, kdo byli v Jeruzalémě před ním (Kaz 1,7.9) — tedy ví již o delší tradici Jeruzaléma jako hlavního města. V jakém vztahu je část s „kazatelem“ v 1. os. k „epilogu“ v Kaz 12,8–14?
- Prozrazuje kromě dobového zasazení něco více o autorovi?
 - společenské či ekonomické postavení
 - * Př 23,1–3: přichází do styku s vládařem
 - náboženské či politické sympatie či antipatie autora
 - * funkce města Šekem v Joz 24 — téměř duchovní centrum, viz též Joz 8,30–35, ale srov. negativní konotace v Sd 9. Jedná se v knize Jozue o vyvažování pozice Judska a Jeruzaléma?
 - Funkce Mojžíša a Áronova rodopisu v Ex 6,16–27.
- Určení žánru a sociálního kontextu (*Sitz im Leben*) daného díla. Zde postupujte např. dle oddílu II Rendtorffovy učebnice.³³ Příklady:
 - Gn 21,22–34 (a Gn 26,26–33!) jako „etymologická etiologie“ — pověst vysvětlující původ označení místa — zde názvu Beer-šeba (kontext místního klanu či kmene, případně nomádská semi-nomádská kultura).
 - Jr 26,12–15: obhajoba, kontext soudu. To je ovšem zřejmé z použití ve vyprávění, má se ale za to, že dané obraty zde jsou skutečně odvozeny z praxe soudní obhajoby.

³³Rendtorff (1996), str. 109–170.

- Josefův příběh (Gn 37–50): poučný příběh z královského dvora, předpokládá se dvorské prostředí vzniku příběhu, řeší se otázky politicko-ekonomické, Josef v mnoha ohledech vzor úspěšného vládního úředníka.
- Jeví se být text homogenní nebo sestavený z více pramenů či kombinující více tradic? Je text v daném kontextu na svém místě? Můžeme text přiřadit k některým hypotetickým pramenům či tradičním okruhům? Používá podobný jazyk či teolog. terminologii jako jiné (datovatelné) texty?
 - Problematika vyprávění o potopě.
 - Klasický případ Gn 37.
 - Dvojí zapření Sary: Sárj (Sary) Abramem (Abrahamem) v Gn 12,10–20 a Gn 20,1–18.
 V Gn 12,7 je božstvem „Hospodin“ (יהוה), v Gn 20,3.6 „Bůh“ (אלהים). Základní zápleťka je velmi podobná, dokonce stejné postavy. „Elohická“ varianta se více zajímá o morální stránku Abrahamova jednání, vyznívá apologeticky.³⁴ Situace očividně není zcela přehledná, neboť v Gn 20,18 je řeč o Hospodinu — jedná se o vysvětlující glosu k předchozímu Gn 20,17?

„Traditional source critics ascribed this chapter to E, except for v 18, which is said to be a gloss because it uses the divine name ‚the Lord‘ instead of ‚God‘ used elsewhere in this chapter (vv 3, 6, 11, 13, 17). There are four main reasons for ascribing chap. 20 to E: the use of the term אלהים for „God,“ the term אמה for slave-girl (v 17), the use of a dream for revelation (vv 3, 6), and the doublet of this story in 12:10–20, which is ascribed to J.“³⁵
 - Otázka textů jako např. 1 S 14,47–52 (sumář Saulova kralování).
 - Tzv. „Elohický žaltář“, viz Ž 42–83. O Bohu se mluví převážně jako o אלהים. Srov. zejména Ž 14 a Ž 53.
- Otázka literární formy či žánru, pravděpodobný historicko-sociální kontext.
- Otázka redakce: např. dtr. v předních prorocích.

Další oblasti zkoumání

- archeologická data a poznatky
- kultura, různé zvyky zrcadlí se v textu
- materiální kultura
- sociologie

Obsáhlejší ilustrace

- Sd 17–18 (viz handout)
(Barton 1998b)

³⁴Tak např. Boadt (1984), str. 82. Srov. ale i možnosti kritického hodnocení Abrahamova jednání: Ber (2008b).

³⁵Wenham (1994), str. 68.

5 Biblický oddíl jako impuls v dějinách — dějiny výkladu a dějiny působení

[Viz Oeming (2001), str. 110–120]

Dějiny výkladu a dějiny působení daného textu:

1. V rámci SZ.
2. V rámci NZ
3. V rámci křesťanství, židovství (včetně apokryfů, pseudepigraphů, qumránské literatury), moderní (sekulární) společnosti.
4. Pohled moderního bádání.

5.1 Úvod

V rámci tohoto kroku zkoumáme:

1. Jak byl daný text v dějinách vykládán (dějiny výkladu), máme přitom na mysli zejména víceméně odborný (teologický) výklad, ale také populární výklady a chápání.
2. Jak daný text ovlivnil např. v umění, politiku, církevní dění atd. Nelze říct, že by tyto dva body stály ve zřetelném kontrastu.

Zkoumání dějiny působení biblických látek (*Wirkungsgeschichte*, *Rezeptionsgeschichte*) vychází z několika předpokladů:

1. Dějiny výkladu představují nesmírný zdroj možných odpovědí (ale i otázek) týkajících se daného textu.
2. Sledování dějin výkladu vede k obezřetnosti a k reflexi vlastního teologického předporozumění. Můžeme např. zjistit, že dnes běžný výklad daného textu pochází ze středověku a vůbec nebyl relevantní např. ve spisech NZ.
3. Sledování dějin výkladu vede k lepšímu pochopení dějin křesťanské teologie.

5.2 Působení látek v SZ

Vzhledem k zřejmě dlouhé době růstu SZ do dnešní podoby (ale někdy také u časově blízkých textů) můžeme sledovat působení biblických látek již v této době. Můžeme tedy sledovat doslovné citování určitých pasáží na vícero místech SZ, možné narážky (byť zde je prvek subjektivity) a také interpretace textů starší vrstvy v textech novějších. V rámci SZ můžeme vycházet z odkazů v rámci ČEP, popř. hledat určitá slovní spojení pomocí tištěných nebo – dnes pravděpodobněji častěji – elektronických konkordancí.³⁶

Někdy není jasné, zda se jedná o zpracovávání společné tradice různými biblickými autory, nebo zda jde již o působení staršího (nyní již víme, že biblického) textu na jiný pozdější text.

- „Otcové jedli nezralé hrozny . . .“ Jr 31,29 // Ez 18,2
- „. . . hora Hospodinova domu . . .“ Iz 2 // Mi 4

³⁶Klasicky vydaná konkordance např.: Even-Shoshan (1988). Z elektronických půjde nejčastěji o software BibleWorks.

- „tradice o Jákobovi“: Gn 27; 32,23–33 // Oz 12,4–5. V zásadě Ozeáš dává smysl jako odkaz na Genesis, poněkud posouvá (či nezávisle zmiňuje?) zprávou o Jákobově pláči či prosbě o smilování.

Zcela specifické postavení knih Paralipomenon. Představují rozsáhlý příklad nového zpracování starších biblických tradic. Z mnoha příkladů např.

- Hodnocení krále Ásy: 1 Kr 15,9–24 // 2 Pa 14–16. Rozdíl dvou a půl kapitol ve prospěch 2 Pa. Paralipomenon připojuje epizody týkající se vítězství Ásy nad Kúšijcem Zerachem a o jeho vztazích s proroky Azarjášem a Chananím. V Paralipomenon se Ása jeví oproti Královské rozporupněji — negativně hodnotí dohodu Ásy s Benhadadem proti izraelskému Bačšovi a odkazuje ke křivdám, kterých se Ása dopustil (2 Kr 16,10). O Ásově chorobě nohou ví i Královská (ale zmiňuje pouze mimochodem, 1 Kr 15,23), Paralipomenon v této souvislosti zmiňuje neochotu Ásy dotazovat se Hospodina (2 Pa 16,12).

[Používáme komentáře, software BibleWorks např. ve v. 9.]

5.3 Působení látek v NZ

Nový zákon zachází se Starým zákonem specificky, jedná se o zvláštní problematiku.³⁷ Podrobnější studium často vede k zajímavým poznatkům. Tak např. ohledně působení knihy Izajáš v Novém zákoně dochází Sawyer k následujícím zjištěním:³⁸

- NZ cituje rovnoměrně z celé knihy Iz.
- NZ se např. vůbec (Iz 16,1; Iz 45,8; Iz 2,1–4) nebo málo (Iz 7,14; Iz 11,1) věnuje textům, které byly zásadně důležité pro pozdější křesťanskou teologii.
- Sawyer: Křesťané používali knihu Izajáš především jako autoritu ve prospěch misie mezi pronárody. Tak Pavel cituje (Ř 15,12) z Iz 11,10 jako o „naději pro pohany“.

Ohlasy Iz 25,6–12 v NZ (VB)

Iz 25,18 parafrázován Pavlem v 1 Ko 15,54 (viz ČEP, pozn. o), Pavel cituje též podobný text z Oz 13,14. Verš Iz 25,18 parafrázován též ve Zj 7,17 a Zj 21,4, souvislost i Zj 20,14. Narážky na hostinu viz Mt 8,11n; L 14,15nn, snad i v představě „svatby Beránkovy“ (Zj 19,9).

Ohlasy Dt 18 v Novém zákoně (VB)

Dt 18,13 viz Mt 5,48 (Buďte tedy dokonalí, jako je dokonalý váš nebeský Otec).
18,15 Mt 17,5; Mk 9,4,7; L 9,35 (Proměnění na hoře, zejména příkaz: „Toho poslouchajte.“), J 1,21 (Židé se ptají Jana Křtitele: „Jsi ten Prorok?“), Sk 7,37 (Štěpán před soudem: připomíná tento Mojžíšův výrok, ale nevztahuje výslovně na Ježíše Krista).
18,15–19 Sk 3,22–23 obsahují parafrázi či výtah z Dt 18,15–20. Jedná se o Petrovo kázání po uzdravení chromého.
18,16 Žd 12,19 (Nestanuli jste jako Izrael před tím, co je hmatatelné: před hořícím ohněm, temnotou ...).

³⁷K tomuto viz např. Zenger (1996), str. 60.

³⁸Sawyer (1996).

[Používáme přílohu v řeckém vydání Nového zákona:³⁹ Loci citati vel alegati (Citovaná nebo spřízněná místa).]

5.4 Další starověké výklady textu

Zkoumáme všechny dostupné starověké texty: patristické,⁴⁰ klasické autory (Josephus Flavius, Filón), židovskou literaturu (Talmud, midraše). . . Často lze téma nalézt již přehledně zpracované v odborné literatuře — v komentářích či odborných článcích přístupných přístupných prostřednictvím oborových databází. Výborným pomocníkem je též *Ancient Christian Commentary on Scripture*.⁴¹

Ohlasy Dt 18 u církevních otců (VB)

Klement Alexandrijský (Paedagogus, kap. VII) chápe Dt 18,15 jako proroctví Ježíše syna Božího, ale jako proroctví, které se děje narážkou na Jozueho syna Nunova (jméno Jehošua). Zřejmě se tedy domnívá, že text nejprve hovořil o Jozue.

Tertullian (Pět knih proti Markionovi, kniha IV, kap. XXII) hovoří o Proměnění na hoře a Boží příkaz „Toho poslouvejte“ spojuje s Dt 18,15. Zdá se, že Kristův příchod v těle považuje za vyplnění zaslíbení proroka, ale text zde není jednoznačný.

Origenes (Proti Celsovi, kap. XXXVI) uvědomuje si souvislost mezi verši Dt 18,14 a 18,15. Zabývá se zde protikladem mezi pohanskými věšci a zaslíbeným prorokem (chápe jej však ve smyslu prorockého úřadu). Jedná se mu především o to, že existuje skutečné proroctví od Hospodina, ve kterém mohou být předpovězeny i všední věci. Dále (kap. XCV) argumentuje, že Bůh nepoužívá ke zjevení své vůle zvířata, ale lidi (a to vyvolené), opět se odvolává na Dt 18,14.15.

Augustin (Contra Faustus Manichaeum, kniha XVI) čelí následujícím Faustovým námitkám: Mojžíš nemluvil o Kristu mj. ani v Dt 18,15, protože Kristus byl nebyl *jako Mojžíš*: ne člověk ale Bůh, není tedy ani prorok. Je narozen podle křesťanů z panny, Mojžíš zemřel pro svou nedověru, Kristus trpěl dobrovolně (kniha XVI.4). Augustin mj. odpovídá, že prorok z Dt 18,15 je Kristus (kniha XVI.15): uznává, že existují rozdíly mezi Mojžíšem a Kristem, ale ukazuje v čem jsou si podobní. Především Kristus je *také* prorok. Dále se Augustin ptá (19), jestliže Židé v tomto proroctví mohou spatřovat Mojžíšova nástupce, který je vede do zaslíbené země, proč bylo jeho jméno Mojžíšem změněno z Hošea na Ježíš.

Chrysostomos vidí v Dt 18,15 důkaz, že Zákon sám zjevuje své završení v Kristu. Prorok je Kristus. Kristus přinesl naplnění Zákona a konec jeho některých prvků.

Starověké výklady 1 S 28

Téma, zda to byl duch Samuele, kdo se ukázal Saulovi, nalezneme zpracované ve studii Klaase Smelika⁴²

³⁹Např. Nestle a Aland (2011).

⁴⁰Roberts, Donaldson a Coxe (1987), Schaff (1974), Migne (1996).

⁴¹Oden (2007), dostupné v knihovně UK ETF.

⁴²Smelik (1979).

Pseudo-Filón nechá Samuele prohlásit, že nebyl přivolán čarováním, nýbrž na již dříve zadaný Boží příkaz.

Rabínská literatura připouští, že se jednalo o skutečného (ducha) Samuele, který byl přivolán ze záhrobí. Řeší otázku, jak mohl být Samuel přivolán, když duše spravedlivých dle tradice přebývají pod Božím trnem. R. Abbahu: Od smrti spravedlivého existuje dvanáctiměsíční perioda, po kterou se může duše vracet do těla a až po oné době tělo přestává definitivně existovat a duše spravedlivého se dostává k Božímu trnu (odkud už ji, samozřejmě, čarodějnictví nemůže přivolat).

V pozdějším období (gaónském) se vyskytují pochybnosti. R. Samuel ben Hofni: Nemluvil Samuel, vymýšlela si to čarodějnice — proto také nejde o skutečné proroctví, ale jenom o hádání na základě všeobecně známých skutečností.

Jiní (zřejmě nevědomky a nezávisle) sdílejí názor Pseudo-Filóna.

Starokřesťanské názory se dělili do tří skupin:

1. Samuel byl vzkříšen a přivolán čarodějnicí: Justin Martyr, Origenés, Ambrož, Augustin aj.
2. Buď Samuel nebo démon v jeho podobě (ale na Boží příkaz) se objevili na Boží příkaz: Jan Zlatoústý, Pseudo-Justin, Teodor bar Koni aj.
3. Démon oklamal Saule a podvrhl mu falešné proroctví: Tertulián, Řehoř z Nyssy, Jeroným aj.

Židovské komentáře ke knize Ester

Příklady z komentáře k Ester: Berlin (2001)

5.5 Působení v křesťanství

Sledují se spisy církevních otců, středověká literatura, reformační komentáře a spisy (Luther, Kalvín atd.). Zpěvníky, církevní agendy atd.

Působení knihy Izajáš

Viz příklady ze Sawyer (1996).

Opět Dt 18

Kalvín Izrael by si mohl stěžovat, že — pokud čarodějnictví vede blíže k Bohu — je mu zabraňováno v přístupu ke zjevení. Mojžíš vyzývá lid, aby zůstal na správně cestě a čekal, až se Bůh sám zjeví po svém. Doslova je zde řeč pouze o jednom proroku, Bůh však povolává svému lidu proroka vždy podle potřeby. Není proto správné vztahovat toto slovo pouze např. na Jozueho nebo Jeremijáše. Není ani správné omezovat je pouze na Krista samotného. Bůh zde svému lidu zaslíbuj stálou následnou pomoc proroků a učitelů. Pokud by zde Bůh Izrael odkazoval pouze na Mesiáše, namítli by: „Jak tvrdé. Musíme být dva tisíce let bez proroků a zjevení!“ Přesto má však Petr pravdu ve Skutcích 3,22, když toto místo vztahuje na Krista. Nechce tím vyloučit další služebníky Boží, chce jen Židům připomenout, že pokud odmítají Krista, olupují se o Boží zaslíbené dobrodiní.

Příklad zpracování izajášovského textu

(Prudký 1999):

<http://www.etf.cuni.cz/prudky/pdf/99TREF-Iz44.pdf> (28. 11. 2016)

5.6 Moderní SZ věda

Sledujeme moderní překlady komentáře. Viz např. přehled Goldingay (1981). Viz též např. komentáře v bibliografiích k jednotlivých knihám u Rendtorff (1996).

6 Biblický oddíl jako mluvení o Bohu

6.1 Úvod

V rámci tohoto exegetického kroku se vlastně vydáváme směrem k biblické teologii. Tu je možné (a svým způsobem nutné) vnímat v těsné souvislosti s exegezí.⁴³ V celku teologického myšlení pak exegeze prostřednictvím biblické teologie má vést tvůrčí dialog s teologií systematickou — nemá-li být tento rozhovor sterilní, musí exegeze a biblická teologie přinášet i nové a provokativní pohledy, ne pouze potvrzovat předem danou věrouku.

Předpokládme tedy, že text *obsahuje* náboženské a teologické výpovědi, patří sem ovšem i otázky etické, sociální apod. Hledáme tedy buď bezprostřední teologické výpovědi (v rámci kontextu dané pasáže), popř. postupujeme dále směrem k větším celkům: kniha–část knihy–oddíl kánonu. Daná pasáž nemusí obsahovat výslovné výpovědi o Bohu, teologie však může být v textu obsažena *implicitně*.

Pojem kontextualizace, tzv. teologická interpretace Písma.

⁴³Osborne (1991), str. 264.

7 Biblický oddíl jako slovo vedoucí k činu

1. rétorika textu, ideologická kritika
2. teologický, etický či jiný nárok textu v našem aktuálním kontextu
3. didaktický potenciál textu
4. vlastní překlad zaměřený na čtenáře či posluchače
5. kontextualizace, způsob další práce s textem

Cíl: Hledat konkrétní oslovení pro dnešního čtenáře, exegetu nevyjímaje. Hledat možnosti práce se zvětší oddílu.

Reference

- Barton, J. (Ed.) (1998a). *The Cambridge companion to biblical interpretation*. Cambridge companions to religion. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barton, J. (1998b). Historical-critical approaches. Viz Barton (1998a), str. 9–20.
- Ben Zvi, E., M. Hancock a R. A. Beinert (1993). *Readings in Biblical Hebrew: an intermediate textbook*. Yale: Yale University Press.
- Beneš, L. (Ed.) (1996). *Ministerium Verbi Divini: sborník k 60. narozeninám Pavla Filipiho*. Praha: Kalich.
- Ber, V. (2008a). *The Hebrew Verb HYH as a Macrosyntactic Signal: The Case of wa-yhy and the Infinitive with Prepositions Bet and Kaf in Narrative Texts*. Studies in Biblical Hebrew. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Ber, V. (2008b). „Mlčení jehňátek“ v knize Genesis: Střípky narativní analýzy na příkladech Gn 12,10–20 a Gn 20,1–18. *Studie a texty* 13(2008/2), 3–30.
- Ber, V. (2009a). Nové české překládání Písma — kniha Exodus. *Theologia vitae* 2(2), 235–244.
- Ber, V. (2009b). *Vyprávění a právo v knize Exodus*. Jihlava: MLÝN.
- Berlin, A. (1994). *Poetics and Biblical Interpretation*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns. Originally published as volume 9 in the *Bible and Literature Series*, Almond Press 1983.
- Berlin, A. (2001). *Esther: the traditional Hebrew text with the new JPS translation*. JPS Bible commentary. Philadelphia: Jewish Publication Society.
- BibleWorks (2007). BibleWorks for Windows, version 7.0.
- BibleWorks LLC (2012). BibleWorks 9: Software for Biblical Exegesis and Research.
- Boadt, L. (1984). *Reading the Old Testament*. New York: Paulist Press.
- Bodine, W. R. (Ed.) (1992). *Linguistics and Biblical Hebrew*. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Brotzman, E. R. (1994). *Old Testament textual criticism*. Grand Rapids: Baker.
- Chalupa, P. (1999). *Královna Ester: kniha Ester v pohledu synchronním a diachronním* (1. vyd.). Svitavy: Trinitas.
- Chatman, S. (2008). *Příběh a diskurs: narativní struktura v literatuře a filmu*. Číslo 21 in Teoretická knihovna. Brno: Host. Přeložil Milan Orálek. Originally published by Cornell University Press, 1978.
- Cotterell, P. (1997). Linguistics, meaning, semantics and discourse analysis. Viz VanGemenen (1997c).
- Culler, J. (2002). *Krátký úvod do literární teorie*. Brno: HOST. Původně vydáno v angličtině v roce 1997.
- Douglas, J. D. (Ed.) (1996). *Nový biblický slovník*. Praha: Návrat domů.
- Even-Shoshan, A. (Ed.) (1988). *A new concordance of the Bible*. Jerusalem: Kiryat Sefer.
- Freedman, D. N. (Ed.) (1992). *Anchor Bible Dictionary*. New York: Doubleday.
- Goldingay, J. (1981). *Old Testament commentary survey* (2. vyd.). Inter-Varsity.
- Goldingay, J. (1995). *Models for interpretation of scripture*. Grand Rapids: William B. Eerdmans.
- Javornický, D. (2008a). Kategorie postavy v poetice starozákonních narativů. *SAT* 13(2008/2), 159–179.

- Javornický, D. (2008b). Zápleťka v poetice starozákonních narativů. *SAT* 13(2008/2), 180–206.
- Jeanrond, W. G. (1988). *Text and interpretation* (English. vyd.). Dublin: Gill and Macmillan.
- Jeanrond, W. G. (1992). Interpretation, history of: history of biblical interpretation. Viz Freedman (1992), str. III:433–443.
- Kaiser, W. C. a M. Silva (1994). *An introduction to biblical hermeneutics: the search for meaning*. Grand Rapids: Zondervan.
- Kubáč, V. (1991). *Úvod do hebrejského textu Starého zákona* (1. vyd.). Praha: Karolinum.
- Kubíček, T. (2007a). Danajské dary pana Boothy. *Aluze* (2), 38–41.
- Kubíček, T. (2007b). *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*. Číslo 20 in *Studium*. Brno: Host.
- Longacre, R. E. (1983). *The grammar of discourse*. New York: Plenum.
- Longacre, R. E. (1989). *Joseph: a story of divine providence. A text theoretical and textlinguistic analysis of Genesis 37 and 39–48*. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Longacre, R. E. (1992). Discourse perspective on the Hebrew verb: Affirmation and restatement. Viz Bodine (1992).
- Migne, J. O. (1996). *Patrologia latina database*. CD-ROM, Chadwyck-Healey Inc.
- Nestle, E. a K. Aland (Ed.) (2011). *Řecko-český Nový zákon*. Praha: Česká biblická společnost. Obsah: Novum Testamentum Graece / Nestle-Aland. 27. vyd., 1993; Nový zákon: český ekumenický překlad. 17. (8. opr.) vyd., 2009; Slovník novozákonní řečtiny / Ladislav, Tichý. 2. vyd., 2001. Původní německý úvod s přihlédnutím k autorizované anglické verzi a latinský výklad zkratk přeložil Josef Šimandl].
- Novotný, A. (1956). *Biblický slovník* (2. vyd.). Praha: Kalich.
- Oden, T. C. (Ed.) (2007). *Ancient Christian Commentary on Scripture*. Westmont, Illinois: InterVarsity Press.
- Oeming, M. (2001). *Úvod do biblické hermeneutiky: cesty k pochopení textu* (1. vyd.). Číslo 7 in *Studium*. Praha: Vyšehrad.
- Osborne, G. R. (1991). *The hermeneutical spiral: a comprehensive introduction to biblical interpretation*. Downers Grove: InterVarsity.
- Pokorný, P. (2005). *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha: Vyšehrad.
- Prudký, M. (1996). Duo loci vel locus duplex unanimis: K literární a teologické integritě 1. a 2. výroku Dekalogu. Viz Beneš (1996), str. 103–117.
- Prudký, M. (1999). Exegeze starozákonní perikopy a její život v křesťanské tradici (Iz 44,1–5). *Teologická reflexe* 5(2), 103–119.
- Rendtorff, R. (1996). *Hebrejská bible a dějiny: úvod do starozákonní literatury*. Praha: Vyšehrad.
- Rimmonová-Kenanová, S. (2001). *Poetika vyprávění*. Brno: HOST.
- Roberts, A., J. Donaldson a A. C. Coxe (Ed.) (1987). *The Ante-Nicene Fathers* (Reprinted. vyd.). Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans. orig.: T & T Clark, Edinburgh.
- Sawyer, J. F. A. (1996). *The fifth gospel: Isaiah in the history of Christianity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schaff, P. (Ed.) (1974). *The Nicene and Post-Nicene Fathers* (Reprinted. vyd.). Grand

- Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans. orig.: T & T Clark, Edinburgh.
- Schneider, W. (2001). *Grammatik des biblischen Hebräisch: ein Lehrbuch*. München: Claudius Verlag. Neubearbeitung von „Grammatik des biblischen Hebräisch“.
- Ska, J.-L. (1990). „*Our Fathers Have Told Us*”: *Introduction to the Analysis of Hebrew Narratives*. Číslo 13 in Subsidia biblica. Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico.
- Smelik, K. A. D. (1979). The witch of Endor: I Samuel 28 in rabbinic and Christian exegesis till 800 A.D. *Vigiliae Christianae* 33(2), 160–179.
- Soulen, R. N. (1976). *Handbook of biblical criticism*. Atlanta: John Knox Press.
- Stuart, D. (1980). *Old Testament exegesis: a primer for students and pastors*. Philadelphia: The Westminster Press.
- Talstra, E. (1978). Text grammar and Hebrew Bible. I: elements of a theory. *Bibliotheca Orientalis* 35, 169–174.
- Talstra, E. (1982). Text grammar and Hebrew Bible. II: syntax and semantics. *Bibliotheca Orientalis* 39, 26–38.
- Talstra, E. (1992). Text grammar and Biblical Hebrew: the point of view of Wolfgang Schneider. *Journal of Translation and Text Linguistics* 5, 269–297.
- Talstra, E. (1995a). Clause types and textual structure. Viz Talstra (1995b).
- Talstra, E. (Ed.) (1995b). *Narrative and comment: contributions to discourse grammar and biblical Hebrew presented to Wolfgang Schneider*. Societas Hebraica Amstelodamensis.
- Tov, E. (1992). *Textual Criticism of the Hebrew Bible*. Minneapolis: Fortress Press.
- VanGemenen, W. A. (Ed.) (1997a). *New international dictionary of Old Testament theology and exegesis*. Grand Rapids, MI: Zondervan. Zondervan Reference Software, version 2.8, c1989–2001.
- VanGemenen, W. A. (Ed.) (1997b). *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Zondervan.
- VanGemenen, W. A. (Ed.) (1997c). *New international dictionary of Old Testament theology and exegesis*, díl 1. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Waltke, B. K. (1997). Textual criticism of the Old Testament. Viz VanGemenen (1997a). Zondervan Reference Software, version 2.8, c1989–2001.
- Waltke, B. K. a M. O'Connor (1990). *An introduction to Biblical Hebrew syntax*. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Walton, J. H. (1997). Principles for productive word study. Viz VanGemenen (1997c).
- Wenham, G. J. (1994). *Genesis 16–50*. Číslo 2 in Word Biblical Commentary. Dallas, Texas: Word Books.
- Würthwein, E. (c1979). *The text of the Old Testament: an introduction to the Biblia hebraica*. Grand Rapids: Eerdmans. Translated from the fourth edition of Der Text des Alten Testaments, c1973 Stuttgart.
- Zenger, E. (1996). *Na úpatí Sinaje: obrazy o Bohu v Prvním zákoně*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.